

s824/10

Pedi custom in connection with hunting and trapping.
K34/79 b.
13/8/79 A. S. Mosehe

1/40

1.

0-1b

Go tsoma le go rēa diphōōfōōlō.

Modiro wa go tsoma ga se modiro wa batho ka moka (banna) ke modiro wa banna ba bangwe fešla mo setšhabeng bao ba bitšwa ka gore ke: Masēlē. Ke gore: Batsumi le barei. Ona modiro o ke le abēla go ba bang. Ke gore ge motho ele motsumi a phela ka go tsoma le go rēa le bana ba gagwe e tlatle e eba batsumi le ba rēi ba diphōōfōōlō e sego ka go rutwa goba ka go gapeletšwa; empya ele ka bo leabēla. Bjale ka ga sešma sere: Ngwana tadi o bonwa ka merētō. Ke gore: Ngwana monna wa motsumi le morei o tla bonwa ka ge ele motsumi. Gona le leloko le leng le mo setšhabeng modiro wa lōna e ego e be go phela ka go tsoma diphōōfōōlō le dibatana bjale ka leloko la ba Kgwale.

2.

Bjale ka monna šo ke wa ga Kgwale leina ke: Mothwane Kgwale e mong ke Mafahle mong ke Nkolodi mong ke Makgwalepane mong ke Mogōhlō ka moka banna ba ke ba ga Kgwale bona banna ba ke Masēlē batsumi le barei ba diphōōfōōlō. Go kwala gore tatabo mokgalabje Madiubu Kgwale e be ele Lesēlē (Motsumi) le legolo.

Le leng leloko le legolo la masēlē mo setšhabeng sa ba matlala ke ba ga Thutšē lesogana šele leina ke Fowane Thutse le yena ke lesēlē go kwala gore tatagwe Mahlwele Thutse ebe e le Lesele. Mo setšhabeng sa ba Masemola go kwala leloko la ba Rampora ga e be ele bona Masēlē ba phela ka dinama tša dibatana le tša diphōōfōōlō le matlalō a go roka Mathebo a dibatana o be a rekwa go bōna.

3.

Maina a diphōōfōōlō le dibatana tše ba beng ba di tsoma šia.

a) Pitsi	j) Kome	s) Mmutla
b) Nare	k) Phaga	t) Sehlora
c) Kgokong	l) Motlakaro	u) Khepane
d) Phala	m) Thuhu	v) Kḡano
e) Phalafala	n) Pēla	w) Tola
f) Phuthi	o) Kwena	x) Motswitswanyane
g) Phudufudu	p) Phukubje	y) Noko
h) Tlou	q) Tšhipa	z) Thakadu
i) Thōlō	r) Hlōlō	all) Polomeetsi

4.

(A) Pitsi: Yona e be e tsongwa ka baka la nama ya yona le ka baka la letlalō la yona. Letlalō la pitsi le be le dirwa Phatē ke gore: o alwa mo go dulwago go dulwa godimo ga ōna gagolo e be ele sedulō sa

/magošī.....

magoši le matona le bakgoma bahlanka le balata ba be ba sa dumelelwa go ala mokgopa wa pitsi fase ge ba dula. Ge motsumi ese mokgomana goba letona la kgoši o be a re ge a bolaile pitsi a je nama a tsee letlalo la yona a le ise go kgoši go mo fa, goba a ka le rekiša go bakgomana le go matona, Theko ya mokgopa wa pitsi e be ele nku ya sethole goba pudi tše pedi tša dithōle goba le ka rekwa ka lerumu le le lometšweng thekong goba letsōlo. Gape mokgopa wa pitsi o be o ratšlwa go dirwa mekgoro e rwalang ke banna bagolo ge ba thabile ba bina.

5. b) Nare: Yona e be e tšongwa ka bakala nama e bose ya yona, le ka baka la mokgopa (letlalō) wa yona. Letlalo la yona le be le rētēga le ratega ka baka la bothata bja lona ka lona go be go dirwa dikōtsē le diēta tša mamphašane. Kotse ya nare e be e ratega e tumišega ka bothata bja letlalo la phōšōšōlō e ga golo ga go iwa ditlhabanong. Kōtsē ya nare e be e tumišega goba Kēfē ya makgonthe ka ge ka baka la bothata bja yona e sa phulwe ke lerumu goba letsolo ga mokgopa o wa yona o šetse o omeletše. Le diēta tsa go dirwa ka lona tlalō la nare ga di fele ka pele ga di onale ka pele. Babolai (Batsumi) ba dinare ge ba bolaile nare ba be ba ija nama mokgopa wa yona ba o setsa Diko-tse le diēta di rekiswa. Kōtsē ya nare e be e rekwa ka Pudi goba ka diroto tše pedi tse tletseng mabēlō.

6. c) Kgokong: Yona e be e tsongwa e bolaiwa ka baka la nama ya yona le ka baka la letlalo la yona le ka baka la boditsi bja yona. Letlalo la yona le be le šogiwa le dirwa kobō ya bošego e e ba mogašwa. Mogašwa wa tlalō la kgokong o tumišega ka boleta bja ōna ga o šugilwe ga botse ke o borutho ga o tonye.

Gape le boditsi bja yona ke botšhepi bjo bogolo ga motho a boka dintšhi ka bjona le ga gole menyanya le dikōša go a binwa ka bjona le go hlakela ka bjona. Ka gona ga motsumi a bolaile Kgokong goba Nare o be a tšeya setho e leng serope sa yona a iša mošate go yo begela kgoši. Ga ele pitsi yona ga e na sebego sa nama go kgoši sebego ke letlalo le la yona go išiwa mošate. Mokgopa wa kgokong ga o sešu wa šugiwa o rekišwa ka pudi ga o sugilwe o rekwa ka Nku. Boditsi bo rekwa ka seroto.

7. d) Phala: Yona e be e tsongwa e bolaiwa ka baka la nama ya yona le ka baka la letlalo la yona letlalo la phala ka lona go dirwa thethō

/ya basadi.....

- ya basadi ba magoši le ba bakgomana le ba bahumi le ba bona batsumi. Gape ka lona go dirwa le lethebo la go tšhepa ka matsatši a mathabō. Gape ka lona letlalo la Phala go dirwa le Morephšwa. Morepšwa go nyakwa letlalō la phala e tona ya pholo le ge e ka ba la ya mohumagadi le a šugiwa le tšhelwa letsoku le phêpê (motaga) le hlatswiwa ga botse go nyakwe monna wa go tseba go sêga dithetho le go di roka ka bothakga a e sege a be a e rokele mebja e mebotse e mešwana ya tlalo la kome goba Phuthi e aparwe molaleng e apese magetla a motho o lepelele ka fa moragō goba ka lehlakoring la motho. Ga e tlokwe letlōkō bjale
8. ka thethō yōna e aparwa ke banna tia le basadi ba magoši le ba bakgoma mohlang wa mathabo a menyanya goba a kalogō ya dikōma le ka menyanya e meng e megolo ya setšhaba bjalo ka ya go bewa ga kgoši bogošing le mehlang go bīnwago koša e kgolo ya morora. Gape le dinaka tša yona phala di be di bewa mafateng a a ageletšego sebesong sa mo go dulang kgoši go ōra mollō le bothunya go tšhepiša felo fao eleng madulo a kgoši. Matlalo a a diphala a be a sa fiwe fela a be a rekwa go bona batsumi ga e le le le šugilwego le rekwa ka nku goba pudi tše pedi goba ntlatla (Seroto) tše 4 tša mabêlê ga ele le le sa šogwang le rekwa ka seroto sa mabêlê goba potsane ya ngwaga o tee. Mehlang ya bo lehono dilo di rekwang ka tšhelete. Mokgopa o o šogilweng o rekwa ka Pōndō fl o sa sugiwang o rekwa ka Sehlanō sa mašeleng 5/-.
9. e) Phalafala e ratega ka baka la nama le ka baka la letlalō la yona, go dira Phatê e alwang ke magoši le batho ba bona mo morithing o ba hlwang go ōna mosegare ge ba iketlile ba swere mehlamu le ge go sekwa melato mo kgorong ya mošate ba eleng matona a kgoši le makgomana babe ba tsebja ka go bonwa ge ba adile mokgopa wa Phalafala ba dutše mo go yona ge kgoši yona e dutše godimo ga Phatê ya Pitsi, e adile yona. Motsumi ge a bolaile Phalafala o be a tšea nama eleng serope sa phōō-fōōlō e a e iša mošate kgošing go ba sebêgō. Gape se se rategang sa yona e be ele le ka baka la Dinaka tša yona tse di dirang naka ya Phalafala eleng e letšwang mohlang wa mathabo a magolo-golo a menyanya e bjalo ka lenyalo la kgoši, goba go hlaga ga kōma le go aloga ga yona.
10. Gape yona phalafala e na le molao o mogolo mo setšhabeng wa go se dume lelwe go ka no letšwa ka boithatelō e na le tshwanelo ya go letšwa e letšwa feela mo mošate ge gona le modiro o mogolo o swanetseng setšhat go ka o dira; bjale ka ga e na le tšhwanelo ya go lla e letšwa e

/biletša.....

- biletša setšhaba sa banna go tšwa dira (go ya ntweng) goba ga mohlomong gole kotsi ya mollo motse o e swa goba motho a timetše a swanetše go yo nyakiwa. Goba mohlomong go hweditšwe motho yo a sa tsebjeng a huile Phalafala e a letšwa go kgoba batho gore mohlomong mo gare ga batho ba ba kgobetšweng ke meletšo wa Phalafala go ka ba yo a ka tsebang mohu yo. Gape e be e letšwa ge mohlomong sebata se segolo bjale ka nkoš goba tau goba lehlalêrwa se ka latêlêla diruiwa tša motho ka šakeng sa di bolaya sa ja tšeding e ka ba dipudi goba dinku goba maman
11. ka gona mong wa tšong ya re ge a fihla a hwetša tshenyegelo e ya lehu la diruiwa tša gagwe a lebelediša ga botse ka go nyaka tsebo ya gore ke sebata mang ka go nyaka dikgato tša sona ga e ka ba ke kgato tša tau goba tša nkwê gomme yare ge a lemogile gore ke modiro wa sesengwe sa dibata tše kgolo a be a latiša kgato tše ka go nyane a bona di leba sethokgweng goba thabeng gona a akgofa go ya mošate go kgoši go bega gore: Kgoši sebata sellê diruiwa tša ka, goba se jetše kgomo ya ka namane. Gona kgoši a tla laela motseta go tšea Phalafala a namele thaba e e ukametšeng motse a letše a fela a hlaba mokgoši a re: Iiu! Iiu! Sebata-kgomo banna, gona banna bohle ba motse ba tla tšea marumu le melamu le dikôtsê ba leba mošate. Ge banna bohle ba bontšhi ba
12. kgobokane mo mošate gona kgoši ka moši o tla ema a tsebiša banna bohle a re: Sebata se lle namane ya kgomo ya mekete goba dihuswane (pudi nke tša mokete. Ka gona hle batho bešu thusang hlatlegelang le hlomoleng naga meetlwa. Gona banna ba tla leba šakeng la yo a jetšweng diruiwa ge ba fihla ba tla nyaka marofa (dikgato) a sebata seo se lleng diruiwa ba latiša go fihla mo thabeng goba sekgweng se sebata se tseneng go yona (sona) ge ba hwetša gore sebata se ga se sa feta thaba eo goba sekgwa seo ka go lebelela dikgatô (marofa) tša sona gona ba tla nyaka ka tišo mo maweng a thaba eo le mo sethokgweng go fihla ba se bona ge ba se bone ba tla lwa naso go fihla ba se bolaya. Ge ba se bolaille ga ele tau goba nkwe ba tla e tswiwa ba lahla nama e ya yona ka ge tau
13. le nkwe nama ya tšona e sa lewe go tla no re feela ba eleng dingaka ba tšea dithô tse ba tsebang gore ka tšona ba dira dihlare le dipheko, bjale ka makhura a tau goba a nkwe le mašapo a mang a a tsebjang ke tšona dingaka gore ke dipheko. Ga ele letlalo lona le rwalelwa mošat ka mogobo o motona le ka dikati tše kgolo Phalafala e fela e lla e hlatlolana le Leparapatla ge go fihlwa gae basadi ba gahlanetša banna

/ka mekgolokwane.....

ka mekgolokwane le ka direto. Gona letlalo le iswa mošate ke la kgošī. Ga sebata seo se bolailwe monna yola a jetsweng (a bolaetšweng) diruiwa o tla tla tšea Phōōkō goba kgapa mo šakeng la gagwe a yo lebo-
ga kgošī ge a hlomotše naga meetlwa. Goba a bolela le mosadi wa ga-
gwe ka kwano gwa apeiwa bjalwa bjo bontšhi bja go leboga kgošī. Kgošī
14. le yena o tla butšiša mo banneng ba ba tšwang polaong ya sebata se yo
eleng mogale yo a thomileng go hlaba sebata seo ka lerumu le yo a mo
latetšeng. Bōna bao ba lebogwa ke kgošī ka diruiwa wa mathomo a fiwa
ke kgošī namane ya sethōle yo a mo latetseng e bitšwa moswaedi yena o
fiwa ke kgošī dinku tše pedi goba nku ya tswetšī le ge e ka ba pudi
tše nnē (4).

Ga e ka ba sebata seo mo Polaong ya sona se gobaditše e mong goba
ba bang ba gobatšwa bao ba alofya ke dingaka tša kgošī ka taelo ya
gagwe. Ga sebata seo se ka bolaya e mong ga a rwalelwe gae go bolokwa
o tla bolokwa gona moo ba bolaileng sebata, Pegō go ba bo mohu e iswa
ke kgošī le diaparo tša bohlologadi di nyakwa kekgošī le mohla ba fe-
15. ditše lebaka la bohlologadi ba tla nyakelwa (tša go bolwa) ke yena
kgošī. Le batho ba e seng dikgošī k ge ba rata goba le Phalafala
malapeng goba metseng ya bona ba be ba tšea kgomo ba lona kgošī ba
kgopela tumelelo ge a rata a dumele ge a sa rate a gane.

f) Phuthi: Yona e be e tsongwa ka baka la nama ya yona le ka baka
la letlalo la yona go dirwa dithetho tša basadi. Matlalo a mabedi
a Phuthi ge a rokagantšwe a be a dira thetho ya mosadi e tee, thethō
ya phuthi e be e tumisega ka baka la botse bja yona e sego ka bothata
bja yōna. Ga se batho ka moka ba ba beng ba tseba go dira thethō ya
Phuthi gona le ba e beng ele batsebi le dithakga tša go e šoga le go
e tloka letlōkō la yona le le botsana le lesesenyane le go e sēga le
go e roka gona le thakga tsa go dira thetho ya Phuthi bjalo ka monna
šo ke Makotanyane Ramaube. Le dinaka tša yona di be di dirwa nakana
tša go letšwa ke masoboro mo dikoteng tša bona nakana eo e bitšwa
Mokudietane.

16. g) Phudufudu: Yona e be e tsongwa ka baka la nama le ka baka la le-
tlalō la yona le le thata le le botse letlalo la yona le tumisega ga-
golo mo lekgesweng la banna la bakgalabjē. Lesoboro le a ila go ka
tšwala kgeswa la Phudufudu le tšwala ke banna tia le masogana le bakga-
labjē. Letlalō la yona le lona la Phuthi a be a rekwa go bona ~~xxx~~

/batsumi.....

batsumi theko ya lona ke seroto sa mabêlê mehleng ya bo lehono theko ke 5/- mašeleng a sehlano. Mehleng ya kgale theko e be ele seroto sa mabêlê go tee le lona la Phuthi. Gape le dinaka tša yona di be di ratwa kudu ke dingaka o dira dipheko tše di aparwang melaleng le go tšhela dihlare tša go alafa tše šitšweng.

Lona letlalô la Phudufudu le Phuthi a tumišega kudu mo go roka ganyeng ga mabja a go tlema dikgomo le go direng ga maralana a go hunela dieta.

17. h) Tlou Phôôfôôlo é e be e reiwa ka mereô, bjalo ka Pitsi le Nare le Kgokong batsumi ba be ba di bolaya ka go di tanya ka mereô. Monna c be a dira matšema a mabjalwa a laletše bagwera ba gagwe go mo thuša go epa moreô. O be a re kua šokeng mo a tsebang gore go phela di-phoofolo tše bjalo ka tlou le pitsi le nare le kgokong a epa molete o mogolo wa ntikudiku o kgatô tša ona bophaphathi e ka bang mohlomong naô tše 10 goba tše 9 (10 ft or 9 ft) a epe go iša fase e le modiro o eka bang wa matsatši a 14 a dira tsatši le leng le le leng botelele bja ôna go ya fase e ka ba kgato tše 8 goba 9 (8 ft or 9 ft) ge a feditse go epa a nyake phata tša mosêšêšêlô a di hlokola dintlha tše bo-
18. gale ka bontšhi a di epela ka mo gare ga molete mo godimo ga molête a tswalela ka mahlaka-noka a masesenyane a apeša ka bjang a lekelelanye gabotse le lefase gore batho ba se wele o be a dira legorana le lenyane la madiga a meetlwa a temošo ya motho gore a lemoge fa gore go na le moreô. Ge a dirile bjalo o be a tloga a e ya gae gore mo bošegong ge phôôfôôlô tše bjalo ka tlou kgokong le nare ge e ka gata fao e phorimele e wele ga e wela kua fase e hwetše tšona phata tše di hloko-tšweng tša dintlha di bitšwang gore ke Dihlofi di hlabe phôôfôôlô mo dimpeng le mo mahwafeng le mo sefegeng go hlaba pelo gona phôôfôôlo e a hwa Bosasa ge motsumi a tsogela go hlôlêla mereo o tla hwetša go wetše e ngwe ya di phôôfôôlô.
19. Gagolo mereo batsumi babe ba e epa mo mebileng ya diphôôfôôlô ya ge di e ya nokeng go nwa meetsi ke mo batsumi le barei ba beng ba tliša go epa mereo. Mo moreong go be go, sa wele phoofoolo tše kgolo fela le tše nyane di be di wela di tangngwa bjale ka phuthi, phaala, phudufudu le dithôôlô. Mo mosegareng gore diruiwa di se wele ba be ba e leta le go e bula e dule e ahlamile e sa tswalelwa le go e tielela ka madiga gomme ere bošego ba e tswalele gabotse ka mokgwa wa go rēya.

/Ge morei.....

Ge morei a ka hwetša mo moreong wa gagwe a tantše Tlou gona o be a thaba gagolo ka go tseba gore dinama e tlo ba tše ntšhi-ntšhi. Tlou gagolo ba be a e rata ka baka la nama ya yona go ija. Letlalo la yona ga lena mohola. Se se beng se ratega gape mo go yona ke meeno a yona (tusks) ka ona go be go dirwa dikgatla tša dithira le dipheko

20. le dikgatla tša thipa tša basadi tša go rema mahlaku. Monna ge a ka tanya tlou o be a bitša bohle bale ba mo thufitseng go epa moreo a tle a bafe, dinama gape ka ge tlou ele selo se segolo o be a bitša banna ba gabo ba kgōrō go tla go mo thuša go tswiya le go e ntšha mo moreong. Gape o be a ipega mošate go kgoši gore: Ke tantse tlou ka morō. Gomme a tšee serope sa yona a iše mošate go kgoši goba sebē-gō.

Gape tlou e be e bolawa ke batsumi ka go laletsana seng sa bona ba dire masolo a bona batsumi ka noši ba dire masolo a go bolaya ditlou ka go e tsoma ka marumu le ka go e rema mešifa ya maoto ka dilepe ka ge tlou ka bogolo bja yona e sa kgono go reteloga ka bjakō gape e sena le lebelō ea go kganyēša.

21. 1) Thōlō: Yona e be e bolaiwa ka manō a go e raya ka mereo. Gape ka ga ele phōōfōōlō ya go rata go ja mabēlē mo mašemong a batho e be e reiwa ka tšona dihlofi. Mong wa tšhemo o be a re ge a bona gore o jelwa mabele a gagwe ke dithōlō o be a tielela tšhemo ya gagwe ka madiga a dire legora le legolo le le tiileng. Gona ditholo ka ge ele phōōfōōlō tša go rata go ja mabēlē di tla rarēla le legora le la tšhemo ga di hwetša mo nkego go a bekega/go nyatšegago gona di tla taboga gona tša tabogēla ka mo tšhemong go ja mabele ka gona e tla re bosasa ge mong wa tšhemo a etla a hwetša gore dithōlō di be di le fa ka go bona mabēlē ge a llwē o tla ya kua legoreng go lebelela mehlala ya tšona mo di tšhetšego ge a e bone gore di tshela fa, o tla ya go
22. nyaka diphata tša mohlare wa mosēšēšē a di hlokola dintlha tše bogale a di fēfa a di kōkōtšela fase ka mo teng ga legora mo mehlala ya diphōōfōōlō e bonalago gona gore e tle e re ge e taboga legora e tabogēlē godimo ga tšona di e hiabe dimpa tše go tšwelela ka teng go phula mala le mogodu gona fao ke go gobala ga yona le go hwa. . Goba ge a sa dire tšona diphata tša dihlofi o tla epa molete wa morō fao go bonalago mehlala ya tšona ge di tabogela mo tšhemong. Gape batsumi ba be ba bolaya dithōlō ka go di lalēla mo matsibogong a di nwang meetsi go one /ba be ba.....

- ba be ba aga mešafa ya go itšhiresa ka yona mo matsibogong go bapela le lekoriba le la noka mo letsibogong ba swere lerumu goba letsolo gona motsumi o tla batalala mo go lona a thaeditse go tla ga Thôlo
23. goba Nare goba Pitsi goba Kgokong e tlare ge ere: ke a feta a e tabogela ka lerumu go e hlaba mo lehlakoring goba mo mpeng, le ge e ka tšhaba feela ele gore e hlabilwe tlhabelong. Goba mpeng gona motsumi o tla e lata mohlala ka go tsama a lebêlêla madi mo fase go fihla mo a tla e hwetsang e mele gona fao o tla thabêla go e tswiya. Thôlo e ratega ka baka la nama e bose ya yona ge motsumi a boluile thôlo o isa sebegô sa leoto kua mošate kgošing letlalo la yona le ratega gagolo ka baka la go dirwa dithala (marala) dinaka tša yona di dirwa Lepa-rapatla ke gore naka e bjalo ka Phalafala e letšwang ge go binwa dikosa tša mašoboro goba tša mephatô yona ga e iletšwe go letšwa e ka letšwa parading efe le efe ya ge go binwa ka lethabo.
24. j) Kome: Phôôfôôlô e e swana le phuthi le ka leemo e lekana le yona le ka dibopego tšohle, Kome ya pholo e na le dinaka tše pedi bjalo ka phuthi ya pholo ya tshadi ke se tshupja le phuthi ya tshadi e bjalo di fapana feela ka mmala wa letlalo le ka boya. Phuthi ke e tshehla boya bja yona ke bjo bo boleta bja kome ke bjo bothata ke ditlhôkwa le ga le yona mmala ele e tshehla. Kome e be e tsongwa ke batsumi ka baka la nama ya yona e bose-bose go feta Phuthi le Phudufudu. Gape e be e tsongwa le ka baka la letlalo la yona le le bolêta-lêta letlalo la yona le ratega gagolo mo go dirweng ga lekgeswa la banna -tia le bakgalabje. - Gape le ratega le mo go dirweng ga marala a go rokaganya marala a go tlema dikgomo ge mohlomong a kgaogile gape a ratega le mo go dirweng ga maralana ago tlema dieta le go rokela mebja ya go hunula
25. la dithetho le dintepa tša basadi ge ba tšhwara mo thekeng.. Kome yona e tsongwa mo dithabeng ga se phôôfôôlô ya go dula melaleng le dithokgweng ke phôôfôôlô ya go phela dithabeng tša nang le mafsika a magolo; batsumi ba be ba e tsoma mo dithabeng ka go e bolaya ka melamu le ka go e betša ka matsolo le ka dimpja le ka go e rêya ka melaba le ka digôlê. Gape kome e be e ratega gagolo ka gobane go na le ditho tše ding tša yona tše diratang ke dingaka bjalo ka jôkô bja yona dingaka di bo rata kudu bare ke sehlare sa go alafa motho ge a hlakane hlôgô (legafa) le marapo a yona a nyakega mo diphekong le sebudula sa yona ke sehlare sa bolwetši bja motho ge a baba ke mohlapololo

go
/a sa kgone.....

- a sa kgone go hlapologa ka tshwanelo a apešlwa sebudula sa kome a nwe morō wa sona le go se ja goba ge motho a rota mo dilaong e šetše ele e
26. mogolo o tsomelwa sebudula sa kome a tlemelelwe sona mo lethekeng go ba pheko. Ka mehla ge a e ya go robala o swanetšo tlola ka makhura a kome ke yona kalafo ya gagwe; le bōya bja yona ke sehlare sa mosadi ge a baba ke letswêlê o o retšwa muši wa bōya bja kome go nyakwa lekope-lwana mogolona go nokelwa magala a mollo mo magaleng go bewa bōya bja kome ge muši o tupa go oretšwa letswêlê le babang go bjalo le go pudi, kgomo, fku, ge di ka baba ke mokaka di oretšwa muši wa bōya bja kome, gona ge mokaka o be o rurugile ka go no bana o a phōhlêla o fole ga e ka goba ke sekutu gona se a palega se tšwe tšhila ya maladu se fole ka baka la yona ka lafo ya bōya bja kome.
27. k) Phaga: Ke sebatana se bjalo ka katsekatse lebopo la yona eupja ka bogolo e feta katse-katse. Mmala wa yona ke e tilu o phela mo dithabeng tše di nang le dihlare tša dithokgwa ga se sebatana sa go rata go phela mofsikeng a magolo e rata kudu go phela dihlareng tša dithokgwa bosinyi bja yona mo batho ke go ja dikgogo. Batsumi ba be ba e tso-ma ka baka la letlalō la yona. Ge ba e bolaille ba a e buwa gabotse ba lota letlalo le la yona lona le ratega kudu go direng ga lekgeswa la mašoboro. Ga lešobōrō le tšwele kgeswa la phaga o be a dumega a duma ke a mang mašoboro lekgeswa la yona le be le na le banna ba dithakga tša go le šoga le go le sēga gabotse bjale ka monna šo ke Badimo Seašala yena ke sethakga sa go tseba go šoga le go sēga makgeswa le
28. mapeša a mašoboro ka ntle le go dira lekgeswa e dirwa lepeša la masoboro, mosela wa yona o dira seala sa mašoboro. Ga ele nama ya yona le yona e a lewa e lewa ke bona masebōrō le bašimane nama ya yona ga e apeiwe ka pitša eupja e a šimelwa mo mollong wa banna wa kgorong. Ga e šimelwe lapeng. Go a ila batsumi ba be ba e tsoma mo dithokgweng ka melamu le ka marumu le ka dimpja eupja e rata go ka swarwa ke mpja ga e se yona-yona e ka se e sware e swarwa ke mpja tše bogale le ka meršō ba be ba e tanya. Sa yona ga se sebata sa go atiša go sepela mosegare. Motho a ka no e wela e sepela mosegare ga ele go atiša e sepela bošego. Mohlomong ka go utswa dikgogo mosegare e ka bonwa empja masepelo a yona ke fsifsing ge batho ba rafetše.
29. Gape e be e theiwa le ka segōlê (segugudi) segōlê (segugudi) sa go reya phaga le mmutla le phukubjê se be se ohliwa ka lešika la kgomc /goba pudi.....

goba pudí goba nku le ga e ka ba la phōōfōōlo e ngwe e nang le lešika bjalo ga nare, thōlō, kgokong bokoto bja segōlē bo lehangwa ka mogala wa go thulela kgomo goba molaba wa go tanya diphuthi le diphudufudu le phala. Gobe go sa dirwe ka go ōhlwa lenti la Leokana goba Mmotša goba Mošwana, go boifša gore phala e ka ripa ka mēno. Empja ga ele molaba wa go tanya phuthi, phala, phudufudu ōna o ohlwa ka dinti tša Leokana le Mmotša le Mošwana le ga e ka ba tša Lešika-nokana, le segol sa go di rêya se dirwa ka tšona dinti tša mehlare eo. Ge di khumilwe tša sōohlwa gabotse tša ohlwa ka tshwanelo.

30. 1) Motlakarō: Ke sebatana se se lekanang le katsekatse le leemo la sona le kaka yona katsekatse, e phela mo dithokgweng e phela ka go ja magotlo le dinonyana tše bjalo ka kgaka kgwale le tše ding, e phela ka nama ya tše ding di phōōfōōlō tše e ka hwetsang di hwile tše e kgonang go di bolaya ka noši e a e polaela ka go di lalēla dinanyana tše bjalo ka bo kgaka, kgwale, Mošwelešwele, tšona gagolo e di kama mo digoleng tša tšona ge di beetše mae di alamela le ge e ka ba go di bolaya ka go di tsogela ka go di sepela mo dithokgweng di sēla dijo goba mehlareng e di robalang go yona ka ge e kgona go namela mehlare le gona e sēla dijo tša yona bošego, mosegare e hlwa e robetsēe. Phela bja yona bo bjalo ka bja phaga. Empja yona gagolo e phela le ka mo
31. meleteng le diolong gagolo matsabeng a ditola le a thakadu a matala a mohlomong tola tša nthse goba thakadu di kaurugilego. Batsumi ba be ba e tsoma ka baka le letlalo la yona le le botse letlalo le le be le dira letnebo ka go tsame baruki ba tsenya lona mo matnebong a ba a rokanng gagolo matnebong a marena e na le mmala o botse e dira makgakwane a mabotse letnebong. Le letnebo ga lena le mebala wa metlakaro le be le na le tseko ruri le rekwa ka kgomo ya tswetši. Letlalō la motlakaro le tsenngwa letnebong la dirwa ka matlalō a dipela goba tšhipa le a phukubje le rokelwa fao ka baka la botnakga feela tñêbō le nan le mehlwaela ya metlakaro le bona feela go batno ba eleng marena le bahumi.

- Batsumi ba bolaya sebatana seo ka melamu le matsolo le ka dimpi le go se reya ka Difu tša matlepa mo sefung ba jeletša ka nama ya
32. se seng le se seng le ge e ka ba ka diruwe tša mae a kgogo. Diruwe
/ke mae...../

ke mae a bodileng a kgogo a a ileng a sala segoleng monlang kgogo e phaphaša a šala ka gobane go ona ga gwa tšwa mantswiana ka baka la go bōla. Gape le mosela wa motlakaro e dirwa seala sa go beiwa mo hlogong tša banna le basadi monlang ba binang koša ya letnabo mo motseng.

Nama ya motlakaro ga e lewe ke batno ka moka e lewa ke banna ba bang ka go rata ga bona. Gagolo e lewa ke bašimanyana, banna ba ba šimêlêla yona mo mollong wa kgorong gomme ga e budule e abelwa bašimanyana ba badiši. Ga e apeiwe ka pitša e a šimelwa.

33. m) Thunu: Ke puôôfôôlo e bjalo ka mpja le leêmo la yona le lebôpô la yona e bjalo ka mpja. E gata ka marofa bjalo ka mpja. Gomme le yona e be e tsongwa ka go reiwa ka digôle le go tanywa ka mereo. Se e beng e ratega gagolo ka baka la sona ke letlalo la yona. Letlalo la yona le ratwa gagolo ke dingaka go dira kefa ka lona. Ka ga e le se gagolo dingaka di tsebjang gagolo ka sona. Ge monna a rwele kefa ya thunuu a sepela ka yona a e rwele o be a tse bja ga ele ugaka. Motno yo e seng ngaka ga a rwale kefa e dirilweng ka tlalô la thunuu. Gape letlalo la yona le be le dira thari ya ngwana yo mmagwe a phelang a hwelwa ke banna goba a seenya (a folotša). Bana bao ba bitšwang gore ke Ngwana-Ngwakô yo a sa swarweng ke batno boule goba thari ya ngwana yo atswetšweng ka thunuo
34. ya dithlare le yena o belegwa ka thari e dirilweng wa Thokgopa wa tlalô la thunu le mosela wa yona o be o dirwa lekola la go rwalwa ke tšona dingaka. Letlalo le la thunuu le be lešogiwa gabotse gomme ga le sogilwe go nyakwe sethaka sa go tseba go sêga le go roka kefa ka lešika a e sege ka go lekanya mong wa yona gabotse mohlogong. Gagolo thakga tša go e reka le go e sege ke bona banna ba e leng thakga tša go sêga le go roka thetho tša basadi le makgeswa a mašoboro le dithlaba tša dialoga tša bašimane ge ba e tšwa lebollong. Lekgeswa la mošimane la go aloga komeng le bitšwa Thlaba. Dithakga tše bjalo tša baruki ke bo Lepala, Monampane, Makotanyane Ramaube Sekwati Tswaledi ke bona thakga tša go tseba go roka le go sêga. Batsumi ba be ba rekiša matlalo a go tšena dingaka theko ele Pudi
35. goba letsolo le ga e kaba ntlatla (sefoto) sa mabele goba go le dirêla ka go epiša motsumi morêo. Ga ele nama ya yona e fo apeêlwa bana ba ba ka ratang go ija ga e tumišege gagolo. Yona thuxhu

/phela.....

phela mo mašokeng le dithokgweng le dithabeng tša dithokgwa e dula mo meleteng e metula ya dithakadu le diolong ke mo ba rei ba e reya-
ng ntshe ka digôlê yona. Ka noši ga e kgone go itirela molete wa bodulo bja yona le ga e hlatša (go tswala) e hlatšetša mo matsabeng a dithakadu e amuša bjalo ka mpja le bana ba yona ba bjalo ka ba mpja e ka hlatša ba 5 go fihlêla ba 8. E phela ka go ja dinama tša diphôôfotswana tše dingwe le ka go ja dinama tša tše dingwe diphôôfôôlo tše e ka di hwetsang di huile le ga e ka ba diruiwa Nku, Pudi, kgomo, le tše B bjalo. E kgona go dupa ka nkô.

36. n) Pela: Yona ke phôôfotswana e phelang mo ditlabeng tše di nang le mafsika a magolo a nang le mawa. E phela ka go fula matlakala a mehlare ya mo thabeng. E bjalo ka Mologa, Mokgwakgwatha. Moja-pela le e meng mehlare e e sa tšhungweng ke phefo e nang go ba e metala k ka lebaka la ngwaga ka moka. Mehlare eo e hola pela bakeng sa go nwa metsi ka ge e se phôôfôôlô ya go kgona go ologa thabeng go ya nokeng ele bjalo ka Kome e nwa metsi feela lebakeng la lehlabula ge pula e neele metsi a le mo matlapeng a malwala mo thabeng ge metsi a gopile ga e na taba e fo phela. Yona batsumi ba e tsoma gone mo dithabeng ka dimpja le ka matsolo le go e reya ka digôlê le ka difu mo difung ba jeletša ka magaba a dihlare le marôtsê. Pela e tumišega gagolo ka letlalô la yona go dira lethêbô. Lethêbô
37. la dipela gagolo go tumišega la matlalô a dipela tše di bolailweng lebakeng la Marega le la Selemo ka gobane tšona boya bja tšona ga bo hlobege bo a tia mo matlalong ge mošgi a šoga ga bo hlobege. Empja matlalo a dipela tše di bolailweng le bakeng la lehlabula ga a tumišega gagolo ka gobane boya bja yona bo a hlobege ga bo tie ka ge e bolailwe lebakeng la lehlabula mola dipela di sola ka ge di eja matlakala a mafsa a dihlare a sa tšwang go hloga. Gape ele lebaka la tšona la go duša le go tswala gomme ka lona lebaka leo mekgopa wa pela ga o tumišega mo bašuging ka baka la go hlobêga ga boya mo mekgopeng. Ka ge di bolailwe lebakeng la ge di duša, di tswala, di sola boya. Lethêbo la dipela le e ka bang kobo ya
38. go rôbala ya motho o tee goba la go tšhepha goba la bakgalabje la go ôra mollo kgobong, le lekana ke mekgopana ya dipela e #0. Ge e šugilwe gabotse. Mekgopa e e šogiwa gabotse, ga e šogilwe e bu--
dule e a sêtwa go ripja dintlha tše tša maotwana le matsogwana, tša

/lahlwa.....

lahlwa gwa áala sebelebejana se sa mkgopa. Morago moruki a nyaka lešika la kgomo goba pudi goba nku, a dira ditsola tságo roka ge a feditše ogo di ôhla a di nokela Molala-tšhikeng. Molalatšhika, ke sekhwama se go lotwang ditsola tsá go roka le ditšhwana mo go sona, o diriwa ka thutse goba ka letlalo la mosela wa kgomo le le bitšwang mogatla. Ga ditsola di fedilo ôhlwa gona moruki o thoma go roka, o tšes mekgopana e 5 e šugilweng o a e hlomaganya a dira

39. "mohlwaêla." Nohlwaela o dirwa ka mekgopa ya dipela tše 5 goba tše 4 ge di šugilwe di rukilwe ka go hlomagana. Gona moruki o tla dira mehlwaela e 8 goba e 7. Ga a feditše go e dira o tla thoma gape modiro wa go roka mehlwaêla é; ka go e bapetša a dira bophaphathi. Ge a feditše go le roka o tla le robotša phokeng goba a le robotša a le pupeditše ka morole wa dikgomo goba ka moroko wa bjälwa gore le boêlwê e be le le bošidi ge le boetšwe o tla nyaka meetlwa ya mohlare wa sephathô a le bapola ka yona gore le nangege gabotse botelele le bophaphathi. Ga le feditse matsatši a 2 goba a 3 gona le ka bapollwa la aparwa goba la bapatšwa la rekwa. Theko ya lona ke namane ya Pholwana ya ngaga e 2 goba e 3 ga ele le legolo le le lekanang go aparwa ke batho ba 2 ge ba robotse le rekwa ka
40. namane ya sethole ya nyaga e 2 goba e 3.

- o) Kwena: Ke sebata se se dulago meetseng gagolo madibeng a noka tše kgolo le tše kgolwanyane bjalo ka noka tše bjale ka Lepelle, Tubatse, Motsehlabe, Moletse, Ngwaritsi, Lepellane, Nkumpi le tše dingwe. Sebatana se kwena nama ya yona ga e lewe, legona ga se batsumi ka moka ba ba beng ba e tsoma, e tsongwe feela ke batsumi ba eleng dingaka bana ba e tsoma ka baka la ditho tše ding tsá eona tse eleng dihlaré bjalo ka letlalo la mpa ya yona ke sehlaré sa go alafa mosadi ga ele moima o alafiwa ka letlalo la mpa ya kwena, ge e kare mola ele moima a fele a loma ke ka teng mala a gagwe a e ba a bohloko, ga nošwe sehlaré, a nyakelwa feela seripana sa letlalo la mpa ya kwena se nokelwa mo pitšaneng sa hlatlegwa mollong sa
41. bidišwa. Gomme mosadi yo wa moima a tšhwenywang ke ka teng a fele a e nwa meetse a a bidileng a na le letlwana le la kwena. Gona teng e lomang ya mosadi yo e tla fola sehlaré sona seo se bitšwa Thibêga. Gape le ka bälôkô bja eona go alafiwa diruiwa ga di duša gore di tle di seke tsá folotša le go ganêla mehlana, Boloko bja

/yona bo .....

yona bo a tšewa bo tšhelwa lenakeng la kgomo ba hlakanywa le meetsi gomme mong goba modiši o tla fele a lebelela e ngwe le e ngwe ya diruiwa e a e bonang gore ea duša a e noša meetsi a leng lenakeng a hlekaneng le bolôkô bja kwena. Gona diruiwa di tla thibelega pholotšo le go ganela mehlana. Bolôkô bjo bja yona go ratega bja bo nyelego ke yona ka noši bjona bo nyakiwa mo tikologong ya madiba 42. a a tsebjang gore a dula dikwena. Ga go nyakege bjo bo ntšhiwago ke motho mo mpeng ya yona ka morago ga ga e bolailwe.

Le jôkô bja yona bo dirwa sehlare sa go alafa batho ba ba hlekanego dihlogo ke gore: Magafa bjona ba a tšewa bo tšhelwa legapaneng bja lotwa gona e tlare mohleng ngaka e ka biletšwang go alafa molwetši wa segafa a tšea bjona jôkô bja kwena a fele a tlotša molwetši yo ka makhura a yona a hlekaneng le jôkô bjo go fihla a bona legafa le e ba kaone.

Batsumi ba yona ba be ba leka go e reya ka digôlê tša marala ba jeletsa ka dinama tša dibatana le diphôôfôtswana tše ba ka di bolayang di sa leweng nama ge di bolailwe bjale ka kgabo, tšhwene phukubje le tše dingwe.

43. Gape ba be ba e reya le ka tšona dinama tše bjalo ga di tšhetšwe mefolô. Gape e be e lalélwa mo madibeng le mo nokeng e lalélwa ka go betšwa ka melamu le matsolo. Gape kwena e be e bolaiwa ka baka la bosinyi bja yona, ke ge ele phoofoolo ya go phela ka go ja dinama gomme e dula meetsing mo dinokeng e phela e bebaetša le go nyamiša batho ka go ba bolaêla diruiwa go dija mo dinokeng tše e phelang go tšona. Gona e lalêla dipudi le dinku mo matsibugong a di nowang meetsi mo go ôna gomme e di sware e di bolaê ka go di bitiša meetsi le ka go di loma ka mênô a yona, sa yona ga e kgone ga jêla se e se bolaileng mo meetsing ge se e se goretšeng meetsing e bona gore se huile e se gogêla ntlê mo lešabašabeng ya 44. se jela gona ga e loše e tla se fatela mo lešabašabeng gore e tle e re ka lebaka le e swereng ke tlala e bowe gape e jê. Ka gona ge e thupile seruiwa pudi goba nku mong wa seruiwa se o tla nyaka mo lešabašabeng le le mo kgaufsi le bodiba bjo e dulang go bjona gomme ge a ka hwetša gore kwena e epetše nama ea seruiwa se se mo lahlegetšeng mo! Gona o tla nyaka mefola e bolayang bjale ka mafsi a mohlare wa segalagala goba mohlare o bitšwang mokuma mala a tšhela mo nameng e ya se se bolailweng ke kwena e se lleng e šadišitseng

gore ka lebaka le e bowang go ja e je e hwe goba go ka e reya ka digole tsa marala le melaba menleng ya bo lehono me reiwa ka digole tsa mefatô. Ke se kwena e beng e tsomelwa sons e bolaiwe ka ge ele lenaba la diruiwa tsa batho.

45. p) Phukubjê: Ke phoofoolo e beng e tsongwa ka baka la letlalô la yona go dirwa lethêbô le dikefa tsa marena le makgomana. Ga e tsongwe ka baka la nama ya yona! Nama ya yona ga e lewe mohlomong batsumi ge ba e bolaiwe nama ya yona e be e apeelwa dimpja. Batsumi ba be ba e tsoma ka go e reya ka merêô ba e tanya le ka digole tsa metâtô le go e tsoma ka dimpja ba e bolaya ka tsone mehle-
ng ya bo lehono e reiwa le ka Diselaga. Letlalô la yona le be le sógiwa gabotse. Gome le iswe go dithakga tsa go tseba go sega le go roka kefa letlalo le phukubje e tee le kgona go dira kefa e botse ya morena goba mokgoma. Motho yo e seng mokgoma goba ngaka ga a dumelelwa go ka rwala kefa ya diphukubje. E rwalwa feela ke marena, Bakgoma le dingaka. Yo e seng mokgoma goba ngaka ge a
46. swanetso rwala kefa ya diphukubje o be a swanetse ntsha setsêka sa gagwe a yo dumediša kua mosate go kgoši gore a dumelelwe go ka rwala kefa ya diphukubje. Ge go ka hwetšwa a e rwele e se ngaka goba mokgoma goba morena o be a lefišwa ke kgoši le ge go ka hwetšwa a e rwele ka ntle le ge a se a ya go e kgopela ka setsêka mo mosate gore a fiwe tumelelo ya go ka rwala kefa eo. Gape le mosela wa yona o be o dirwa seala (sehlora) goba lekola la go rwala mo hlogong mohla wa mathabo a menyanya le ya go aloga le go hlaga ga dikôma le mo mathabong a mehora ya ge go binwa dikoa tsa lethabo la mephatho. Dithakga tsa go roka dikefa ke bo morena Dibakeng Nkadimeng le bo morena Mokgalwa Matome le bo Kgoho Matome.
47. Lethebo la diphukubje go sógwa matlalo a 3 a hlomaganywa ka go rokwa ka lesika la seruiwa kgomo goba pudi ga di rukilwe di hlomaganane ka botelele di dira mohlwaêla ka gona mehlwaêla e 5 e dira lethebo le le lekanang goba seaparo sa bošego sa motho o tee loha le fetša ke matlalo a 15 (3x5) ke gore bophaphathi ke matlalô a 5 botetele ke matlalô a 3. Le legolo le swanetseng batho ba 2 le dirwa ka matlalo a 22 le seripa (22½) ke gore mohlwaêla o dirwa ke matlalo a 3 le seripa botelele (3½). Bophara ke matlalô a 6 le seripa (6½). Ge le fedile go rokwa le a bapolwa bjalo ka la dipela
/le a aparwa.....

le a aparwa goba go rekišwa. Lethebo le lenyane la motho o tee le ka rekwa ka namane ya sethole le legolo la batho ba 2 le rekwa ka kgoro ya tswetši. Le lona le aparwa ke batho ba maina, Dikgosi, Bakgoma, Dingaka le Bahumi.

48. q) Tšhipa: Ke sebatane se bogolo bja sona bo lekana le katsekatse batsumi ba e tsoma mo dithokgweng ka baka la letlalo la yona go dira Lethêbô nama ye yona e a šimelwa ga e budule e lewa ke bašimane le banna ba ba ka e ratang. Letlalo la yona le a šogwa ka matlalo a ditšhipa ga di šugilwe gabotse go dirwa lethêbô. Matlalo a 28 a ditšhipa goba a 40 a kgona go dira lethebo. Mohlwaêla ke gore tšhipa tše 4 ga di hlomagane ka go rokagana di fetša mohlwaêla ka gona mehlwaêla e 7 ga e rokagantšwe ka bophaphathi e kgona go dira lethebo le le lekanang motho o tee lona le fetšwa ke go dirwa ka matlalwana a 28 a ditšhipa le legolo le lekanang batho ba 2 le dirwa ka matlalo a 40. Ke gore mehlwaêla e ba e tšhipa tše 5 ga di rukilwe ka go hlomagangwa ka botelele, gomme mehlwaêla e 8 ga e rukilwe e lekana lethebo la batho ba 2. Ge e rukilwe ka go bapetšwa ele e 8 go dira bophaphathi.

Lethebo la dipela ka botse le phala la dipela le fetwe fela ke la dipela ka botata empja le a tumišega le aparwa ke marena le matona ba tšhepha ka lona mo mathabong a menyana. Ba e seng marena goba bakgomane ge ba na le lona ba ka rata go le apara ba isa seloba mošate ba kgopela tumelelo go kgoši go ka ba le lethebo la ditšhipa le go le apara ge ba dumeletšwe ke mošate gona ba ka apara seloba kgošing e ka pudi goba nku lona lethebo la ditšhipa le a rekišwa. Theko ke namane ya pholo le pudi tše 2 le legolo le rekwa ka namane ya sethôle le nku tše 2 tša dithôlê.

50. R) Elôlô: Ke phôôfotwana e swanang le mmutla ka dibopego kamoka le leêmo la yona, ge motho sešwa e alokomela gabotse e kare ke ôna mmutla, e fapana le mmutla ka mmala wa yona, gobane mmutla ke o mo-sêhla, gomme yona ke e kaulwanyana ya bosêhla bja nkego bo tswaketšwe ka letsoku. E phela mo patogeng tša dithaba tše di se nang le mafsika a magolo bjalo ka ditšaba tše di etšang bo Makgane Lengama, Malope Segwahleng ke ditšaba tše nêlôlô e pheleng go tšona. E phela ka go ja bjang e a fula, le gona e a ôtla ga e bjalo ka mmutla o sa ôtleng e robala mo marakwanen. A manyane a mafsika ke mo e e

/polokan.....

polokang gona go utamela manaba a yona, e fula bošego mosegare e

51. hlwa e robetše. Batsumi ba e tsoma ka baka la nama ya yona gobane e e bose go phala ya mmutla ba e tsoma mo mo patogweng tša dithaba ka dimpja le ka melamu. Gape ba e e reya ka digole mo mebilaneng ya yona le mo ba lwetšang e dirile morole. (mutele) gobane ga se phôôfôtswana ya go no nyela dithôkôlô tša yona kua le kua e nyela fa fele go tee o be o nwetše ele totolwana ya morole (mmutele) ka ge di phela ka dipedi ka dipedi! Ele pholo le ya tshađi mo, moroleng wa tšona ke mo batsumi ba e reyang. Gona ka digole le ka melaba le ka difu. Ka ntle le nama ya yona e ratega le ka baka la boya bja yona dingaka, di bo rata kudu go dira Pheko ya go aparwa molale-
nc. Ge ngwana goba motno e mogolo a be a babja ke bolwetši bja teng goba teng e knobidu. (Ke gore ge motno a e nya madi) gomme
52. ngaka e mo alafile a thomile goba kaone ngwaka e nyaka lešika la nku a le ôhla gabotse a tlema boya bja hlolo ka lona a apeša moala-
fiwa mo molaleng go ba pheko le mo maotong le matsogong o tla hwe-
tša balwetši ba bang ba leng kaone bolwetšing bja teng e knobidu ba apere pheko tša boya bja hlôlô. Gape madi a yona le mešwang ya yona di ratega gagolo mo go tlakanangwe le mohlapô gagolo mohlapô wa go gaswa ge go nyakwa pula. Ge pula e ka ktula lebaka le le letelele letšatši la fiša gagolo gwa be gwa bonala ruri gore lefase le nyorilwe le dibjalo mo masemong tša thoma go pôna le go nyorelwa pula gona dingaka di ya kgošing mo mošate di re: Kgoši! Dira le-
solo batho ba yo go tsoma hlôlô go tle go gaswe mohlapô. Pula e tle e ne. Gona kgoši o tla letša Phalafala ka matseta a bitša a
53. re Ka letšatši la gore-gore a go iweng lesolong la hlôlô. Gona go tla tšwa banna le basadi le masogana le methepa gwa lebja tšabeng e e tsebjago gore go yona go phela dihlohlô gwa yo tšongwa hlôlô gona. Hlôlô e tsomelwago go tlakanywa le mohlapo ga e bolawe ka molamu goba go swarwa ke mpja e swarwa ka diatla e sa phela e išwe kgošing kgoši e bitši ngaka ya pula e be ena a tlang a e bolaya a tšea madi a yona le mešwang ya yona a tlakanya le mohlapo le dihlare tše dingwe gomme ge feditše go e bolaya le go tlakanya mohlapô le di-
hlare tše dingwe go tla bitšwa matlumaša le mašoboro ba ga mohlapo mo pitšeng ya mohlapo ka dipitšana mašoboro a ga ka manaka a dikgomo ba yo gasa manlapo mo temeng ka thokô tše go fela le moselana wa

54/yona o.....

54. yona o dirwa Lekola la go rwalwa hlogong goba go tšnepiša dikefa tše dirilweng ka matlalo a diphukubje le ditshipa le dinkwe. Hlolo mo dingakeng e tumisega gagolo e ratega kudu le marapo a yona ga a íahlwe a mang a fele a dirwa dipheko tše aparwang ke balwetši. Hlolo sa yona ga e na letlalo e a hlobjwa boya.
- s) Mmutla: Ke phoofotswana e bjale ka hlôlô lebopo la yona ga o bolailwe ga o buiwe (Tsuiwe) ka tšipa o fo hlobja bôya bjo o apeiwe le tlalwana le goba a bešwe, ena mmutla ke phôofotswana e sa hlokweng e nyaka goba mafaseng a go fela. Mo bophelong bja yona le mmeleng ga ena monola o mogolo. Batsumi ba be ba e tsoma ka baka la nama ya yona feela, o tsongwa ka dimpja le ka melamu le go reiwa ka digole le melaba.
55. t) Sehloro: Ke phôofotswana e nyana sebopego sa yona le mmala wa yona e swana le sebatana se se bitšwang Kgano, empa e fetwa ke kganc ka mmele le leêmo e phela mo ditnabeng tše di nang le mafsika a magolo le menlare e megolo, gagolo. Mehlaro ya merula ke phôofotswana ya go rata go ja marula. Barei le batsumi ba be ba e tsoma ka melamu go e betša ka yôna le go e tsoma le ka dimpja ba e reya ka difu mo difung ba jeletša ka marula ka ge sona sehloro ele sebatana sa go rata marula. Sona sehloro batsumi le barei ba se tsoma ka baka la letlalwana la sona ka ge le dirwa Sebêba sa go tšhêla dihlaro tša go alafa (meriana) ge motho a se bolailo o be a se tswiya sebeba se be se ba buiwe bjalo ka tše dingwe dibatana sona se buiwa
56. mokotlana. Sebêba ge se tswuilwe se ya šogwa ya ba mokotlana o botsana ga go tšhêla dihlaro tše di šitšweng ke gore dihlaro tša lerole, gagolo batno ba dingaka ke bona ba ba ratang letlalwana la sehloro ka ga ele bona baswari ba meriana (dihlaro). Gape sehloro se ratega gagolo ka baka la mosela wa sona ka ge ka ona go dirwa seala. (Sehloro) Seala sa sehloro se be se tumišega gagolo ka ge se rwalwa ke ba bagolo le ba bannyane. Banna ba bagolo ba ba nang le meriri ya maêtsê o tla nwešša ba se rwele mo nlogong tša bona mo meriring ya leêtsê goba ba nlometše seala se mo diaparong goba mo dikefeng tša bona ele botšhepi. Le masogana a se rwala ka go se bea mo dikefeng tša bona tša motšnepho go bjalo le basadi ge ba bea ntšwe gabotse ba bea seala mo meriring ya bona e beantšweng gabotse.
57. Go bjalo le masoboro le matnumatšana o tla hwetša ba rwele diala tša

/sehloro.....

sehlora mo diaparong tša matšhepo wa bona wa bošoboro le bo thumatšha le mo dinlong tša bona a nwetša ba di rwele gabotse ka bothakga gagolo ge ba e ya go bina dikoa tša bona. Ba bagolo le bona ge ba e ya mathabong a menyanya. Motho ge a na le sehlora (seala) a biletšwa lehung! gona o a se tloša o ya lehung a sa rwala Seala. Seala ga se rwalwe lehung ke selo sa letnabo. Diala di a bapatšwa di a rekišwa tšeko ke mabele ka motnotwana goba kgogo. Go bjalo le sebêba se a rekišwa, se rekišwa se šogilwe. Theko ya sona e fo lekana le ya Seala. Se rekwa ke dingaka go tšnela meriana, le ba e seng dingaka ba a sereka go tšnela meriana e ba e tsebang e alafa malwetši a mang a ba a tsebang.

58. u) Khephane, (Nakedi): Ke phōfotwana e ngwe e nyane mmala wa yona ke e tšongwanyana, leemo la yona e nyaka go lekana le katsekatse empa e fetwa ke katse ka go nyane. Ke sebatana sa go sepela bošego, le dijo tša yona e di tsoma bošego. Mosegare e nwa e robetse mo meleteng ya yona le mo diolong. Ge letšatši le dikela e thoma go tšwa go yo sêla dijo. E rata kušu go ja diknukhwanyane tše dūlang mo meroleng ya mašaka a diruiwa le diboko tše phelang ka mo meroleng ya diruiwa tše bjalo ka Thêthe. Gape e ja le mae a dikgogo. Ka gona ga se sebatana se se tumišegago mo batšong ka baka la mediro e sa rutegeng ya yona Barui ba e uloile ka baka la gona go fata mašaka e dira melete mo šakeng le go ja ga yona mae a dikgogo. Ka ge dikgogo di atiša go beela ka menla mo madigeng a a
59. agileng lešaka. Gape ka ge mašaka a mantši a na le mabitla go bolokwa mo go ona gomme Nakedi ka go fata ga yona mo mašakeng ga e ratege ka poifo ya gore e tla epolla motno yo a bulukilweng mo. Ka gona batno ba e raya ka digôle le ka difu mo difung ba jeletša ka mae a dikgogo menleng ya bo lenono e reiwa le ka metatô. Gape e lalêlwa le ka go swarišwa dimpa. Ga e bolailwe letlalwana la yona go dirwa lekgeswa la bašimanyana. Gape go dirwa sebêba sa go tšhele dinlare tša go alafa batno gagolo batno ba eleng dingaka tša go alafa batno malwetši ka gona ba bolai le barei ba dinakedi ge ba bolailwe Nakedi ba di tswiya sebêba ba di soga ba tle ba bapaletše tšona dingaka ba ba rekišetše tšona dibêba. Theko ke mabele le dikgogo le tšnalete. Gape nakedi monola o mongwa yona ke nama ya
60. yona, nama ya yona ke seulare sa seruba sa bana se se bitšwang Le-thakgo. /E tlare.....

E tlare ge bana ba swerwe ke letnakgo gona mang le mang yo ngwana wa gagwe a swerweng ke bolwetši bjo bja go Kgoulola ga bana e leng Lethakgo o tla ya mo go bona balaledi le barei ba dinakedi a kgopela nama ya nakedi ke gore setotwana se sa yona ka moka a se tšea a se nokela mo pitsaneng a tšhela meetsi a hlatlega mollong gore nama e fufule ka lebaka. Ge meetsi a a fufutše a bidile ka lebaka gona pitša e a hlatlolwa gomme ka lebaka le leng le le leng ge ngwana a thoma go kgohlola o tla nošwa morô o wa nama ya nakedi go fihla ge a fôôla. Nama e yona ga e lewe e a lahlwa ge ngwana a fodile gape ga e rekwe e a kgopelwa e fiwe goba sehlare.

61. Gape ka lona letlalo la nakedi go dirwa dikgabišo tša lethebo la dipela goba la diphukubjê le šogiwa gabotse ga le budule gwa tšewa a 9 goba a 12 a bewa mo mathoko a lethebo le mo gare a rokelelwa gabotse goba dikgabišo wa hwetša matlalwana a, ge a beilwe a roketšewe gabotse nke ke tšona-tšona dinakedi ga di Patlamile di sa phela. Le mosela wa yona ka ôna go dirwa seala sa go bewa mo hlogong mohlantšwa mathabô a thlakêlo ya menyanya le dikoaša tša go binwa. Masoboro le mathumaša a tšhepha ka tšona mohlantšwa ba binago dikoaša tša bona tša bošoboro le bothumaša.
62. v) Kgano: Ke sebatana e phela šokeng e dula mo meleteng ya diolo tša mohlwa mmala wa yona ke e khulwanyana leemo e nyakile go lekana le nakedi empe e fetwa ke nakedi ka go nyenyane. Yona batsumi ba e tsoma gagolo ka baka la letlalwana la yona go dira sebêba sa go tšhela dihlaré (Meriana) e šitswego go ba lerole. Ga e bolailwe e buiwa go etiša e tswiwa bo sebeba gomme letlalwana le šogiwe ga le budule ele mokotlana e ba sona sebêba sa go lôta meriana batsumi ba tsoma kgano gore ba tle ba kgone go rekisetša ba eleng dingaka ka ga ele bona baswari le badiriši ba meriana. Theko ya sebeba ke kgogo goba mebêlê ka mothotwana goba šeleng e tee. Gape ka lona
63. letlalo la yona go dirwa lekgeswa la mošimanyana le mosela wa yona dirwa seala sa go rwalwa g hlogong goba go bewa mo seaparong goba botšhepi se rwalwa ke banna le basadi le masogana le methepa mohlantšwa motšhepho. Nama ya yona ga e apeilwe empa e a bešwa goba go šimelwa e lewa ke bašimanyana feela. Gape yona kgano ke sesinyi sa lenaba la go jêla dikgogo matswienyana. Ka gona batsumi ba e bolaya ka dimpa le go e rêya ka ka digole tša lenti la molaba le ka tša methato, le ka difumo difung ba jeletša ka dinamana.

64. w) Tola: Yona ke phoofotswana e dulang meleteng e epilweng ke yona ka noši gape ke phoofotswana tša go rata go dula ka bontšhi bo tee. Mo leleteng ya tšona; Legae la tšona mo di dulang gona go bitšwa gore ke: Matšaba. Yona batsumi ba e tsoma ka baka la nama ya yona le ga go atiša nama ya yōna e lewa ke banna feela basadi e lewa ke ba e šetšeng ele batšofadi. Yona ge e tsongwa e tsumiwa mo matšabeng ka go epiwa mo meleteng ya yona le ga e ka ba go reya ka digole tša metató. Digole tša go ôhlwa ka lenti ya ba molaba ga di na mohola mo go reyeng ditola. Ka ge tola e na le bohlae bja go tseba go ripa molaba ka mēênō. Ka gona e tanywa feela ke sego-le la motato le ga e ka ba segole k se se ohlilwego ka lešika la seruiwa. Gape batsumi ba be ba thabelá go di bolaya mohlant go neleng pula e kgolo ya meetsi e mantšhi. E tlare ge pula e nele meetsi a sa ela mo ditseleng le mebileng batsumi ba tšea megoma ba arošetša meetsi mo meleteng ya ditola gore a tlale melete di betwê ke bontšhi bja meetsi. Gomme ge di re, re a tšwa ka go tšhaba meetsi gona batsumi ba di bolae. Gape bona batsumi ka ntle ga go di bolaya ka go di rêya ka digôle le ka go di bitiša meetsi ba be ba di bolaya ka dimpa lebakeng la bošego ga di ile mafulong ka ge tola e ija bjang. Gomme e fula bošego. Ga se phoofoolo ya go sepela mosegare. Empa ke mosepedi wa bošego e sêela dijo tša yona bošego
65. (e fula bošego). Ka letlalo la yona ga le šogilwe go dirwa marala a go rokaganya mobja ge a kgaogile goba maralana a go dira mebjja ya go hunela makgeswa a bašimane. Ba bang ba tloge ba e tswiya sebê-ba sa go ba lôkwa la go rwala dipheko gagolo tšona dingaka ka ge ele bona baswari ba dipheko.

- Gagolo mo gong tola e bolawa ka baka la bosinyi bja yona mo mašemong gagolo lebakeng la lehlabula ka ge e senya ka go ripa mabele e ija lekgaba le ge a budule a na le diako goba mekgope. E rata kudu go ja mabele bjale ka tše ding diphoofoolo tše ratang go ja mabele di nago le bosinyi mo mabeleng mašemong. Bjale ka phuthi e rata kudu go ja Ditlhodi le Ditšhoô. Phala e ja mabêlê le thôôlo
67. le Tšhwene le Phudufudu e ja Dinawa le tlhodi le Ditloo. Tšona diphoofoolo tšeo di tlaiša balemi lehlabula ka go di leta, go re ba di rake di se ba feletše mabele. Mosela wa tola ka ona ba dira lekola la go rwalwa mohlant wa mathabo a menyanya la a dikeša le a go aloga le go hlaga ga Kômo.

/x) Motswitswanvana

- x) Motswitswanyane: Ke phoofotswana e ngwe e nyane e bjale ka sehlora le kgano. Yona e phele mo dithabeng tše nang le matlapa a magolo e phela mo maweng. Ke phoofotswana tše di phelang ka go sepela ka bontšhi bo tee di sepela ka dihlopha. Batsumi ba di bolaya ka go di tsoma mo dithabeng ka dimpja ône. Go ratega le-
68. tlalwana le la ôna go dirwa sebêba sa go tšhela dihlang ge o šugilwe sebeba sa ona setumisega gagolo ka baka bothata bja sona bare ga se ônale ka pela se tšea menyaga e mentšhi sona se rekwa ka kgo-go tše pedi le ka mabele ka serotwana. Le ga ele tšhalete maseleng a mabedi 2/- ka se tee. Nama ya ôna ga e lewe e newa dimpa.
- y) Noko: Ke phôôfôôlô e dulang mo dithabeng mo maweng. Ga ele mo melaleng e dula mo meleteng e megolo le mo meleteng ya Diolo. Le mo dithokgweng tše kgolo. Ke mo batsumi ba beng ba e tsoma gona. Ba be ba e tsoma bošego ka ge ele phôôfôôlô ya go seela
69. dijo tša yona bošego. Ga ele bošego e fologa mo dithabeng e ya molaleng go sêela gona. Batsumi ba e tsoma ka go e bolaya ka melamu le go e betša ka matsolo le marumu. Gona le dimpja tše di šetseng di rutegile go e bolaya ka baka la ge ele sebatana (phôôfôôlô) sa ya meetlwa. Yona noko e tsomelwa nama ya yona e na le nama e bose ga e na letlalo le le buiwago e hlobja meetlwa e ya yona bjalo ka kgaka le kgwale le kgogo, ga di hlobja mafofa.
- Meetlwa ya yona e ratega gagolo ka baka la botse bja yona ga e na le mebala e mebotse e mešweu le e meso. E ee e thoomo. Mo menyanyeng ya mathabo o tla hwetša banna basadi, b methepa ba tšhe-
70. pile ka yona ba e rwele mo dihlogong banna ba e hlometše mo dikefeng basadi mo meriring.
- Le dingaka tše ding di rata kudu meetlwa ya noko go alafa malwetši a mang a ba a tsebang nama ya yona e ratwa kudu ke banna, basadi e lewa feela ke ba ba tšofetseng basadi ba ba sa belegang ga ba je noko go a ila e lewa feela ke banna le batšofadi ba basadi Methepa le bana ba basitsana ba ba šetseng ba bona madi a kgwedi (Lenšapô) ga ba je nama ya noko.
71. z) Thakadu: Ke phôôfôôlô e ngwe ya Phôôfôôlô tše di rategago ka baka la nama ya yona le ka letlalô la yôna le ~~xi~~ lethata. Ka letlalo la yona go dirwa Kôôtsê gape go dirwa dieta. Phôôfôôlô e thakadu e phela mo nageng mo melaleng ga se phôôfôôlô e phelang dithabeng

/goba....

goba dithokgweng tše šoro. Sa yona ga se phôôfôôlô ya go atišwa go bonwa mosegare. Motho a ka e bona mosegare ka sewêlô ga ntšhi bare ge o ka e bona mosegare e a go hlôlêla empa go bonwa e e bonwe ka sewêlô. Go atišwa e bonwa bošego ka ge le go sêla dijo ga yona e sêla bošego. Mosegare e hlwa e ikutile mo moleteng wa yona e robetše ga letšatši le dikela e thoma go tšwa moleteng e sêla dijo tše yôna. Phela ka go ja ditšhošane le mohlwa e epa mohlwa mo diolong le tšona ditšhošane le mas tlaoka mo moleteng ya tšona (yona).

Batsumi ge ba tsoma thakadu ba e tsoma lebakeng la bošego mola batho ba lle dilalêlô le go ya go robala. Ba e tsoma ka go e bolaya ka molamu, letsolo, lerumu, selepe. Gape matsumi wa yona go rata ge a na le dimpja gore di tle di kgone go e lapiša ka go e loma. Thakadu ga se phoofoolo e nago le lebêlô le legolo le motho a ka kgona go e swara ka lebelo le go e rakediša. Sa yona ke phôôfôôlô e matla. Dimpja le ge di ka e swara e kgona go tsena natšo ka moleteng di e swere di sa kgone go ka e šitiša go tsena moleteng ka go e patla ka matla goba go e goga.

73. Gape e kgona go êpa molete ka bjako-bjako e sobelele fase mo motho a ka se hlweng a e bona. Gape e kgona go fo epa dimpja di e swere di e lona di e kakatletse e be e sobelele fase-fase e di palele sa yona ga se phôôfôôlô ya nwa ga e tsebe go lwa le go e twela sa yona ke phôôfôôlo ya matla le go kgona go epa e dira molete ka bjako-bjako. E na le dinala tše dithata tše matla tše bogale tša go kgona go epa mosela wa yona o mo tona e bjalo ka wa nku o kgona go e thuša go fata mobu ka bjako le go o lahlela kgole e epa ka matoto a pele, mosela ke wa go fata le go ntšha mobu. Ge motsumi a e bone a e hwetša sa pele o tla tšea selepe a e rema mosela o mo thitong gore a e fokole matla a go ntšha mobu (go fata). Morago ge e

74. fokolegile matla a mosela go fata ka ôna, o tšea lerumu goba Letsolo a e hlaba ka lona mo a bonaga gore ke ga lehu. Go e itia ka molamu mo mmeleng wa yona ge go hêle selo ga go e dire selo. Go kgonega feela go e hlaba ka lerumu goba Letsolo, gomme ka molamu wa e itiax phatla goba mo hlôgông ôna e ka lwa go bolaya thakadu ke modiro o motnata e tšwe e lwe nago o katara fele le matla a matona a yona.

Mohola ke nama le letlalô, le marapo a yona gagolo lešapo la mo setšung goba letolong le la manakaila ona a tumišega gagolo mo

/dingakeng.....

dingakeng. A dira pheko e ba reng: ke Modimo ngaka ga ele ngaka gomme dipheko tsa gagwe di sena lesapo la setsu sa thakadu goba la 75. Letolo goba Manakaila gona pheko tsa gagwe ga se tsa selo ga se selo ka gore ga a na Modimo. Modimo ke pheko ea Setsu, Letolo la Thakadu. Ge ngaka e na le le lengwe la marapo a setho sa thakadu gona o na le Modimo ke ngaka.

Setho se seng le se seng sa mmele wa thakadu se kgona go ba pheko ya go laola le go aparwa le mohla e bolailweng le moswang wa yona ga o lahlwe o a lotwa ke tsona dingaka goba senlare le go nla-kangwa le tse ding dihlare.

Ka baka leo motsumi ge a bolaille thakadu o a thaba ka gobane a tla "dibela" (huma) ka nama le ditho tse go fela tsa yona. A tla bona tsnalete seruiwa mabelê go dingaka.

76. A1) Polomeetsi: Ke sebatana se bjalo ka lenohomedi goba Lehwapane Empa ga e phele maweng a mefatša ya mafsika bjale ka lona Lehohome-di goba meleteng le dithokgweng bjalo ka Lehwapane. Yona e phela meetsing a dinoka tse kgolo le tse kgolwanyane bjale ka noka tsa bo Lepelle le Tubatse le Ngwaritsi. Mo mabotong a noka motho o tla fele a hwetša melete e nkego ke ya magôtlô. Melete e bjalo ke ya tsona dipolometsi. Ke fa e robalang gona le mo e khutšang ntshe. Sebatana se Polometsi ga se bolailwe ga se lewe nama. Ga go batho ba ba jang nama ya sona. Mo go yona polometsi go ratega fêêla le-tlalo la yona. Batsumi ba be ba e tsona feela ka baka la letla-lwana la yona letlalo le la yona leratega ka goba sehlare. Ge 77. motho a ka kwa a baba ke letsogo le fo baba mo go sego ntho goba go itywa ke se sengwe o be a nyaka goba a nyakelwa letlalwana la mo-kgopana wa polomeetsi, le setwe gabotse bjale ka ga nke ke lesêka gomme mmolawa-ke-letsôgô a rwale mo letsogong. Goba a rwešwe mo letsogong ge a baba ke leoto a be a rwešwa goba go rwala mo letso-gong. Ge a baba ke molala o be a le apara goba go apešwa mo mo-laleng gona letsogo goba leoto goba molala o tla fôla. Le ga motho wa mosadi ele mohlologadi a hwetšwe ke monna wa gagwe o nyakelwa mobja wa letlalô la mogašwa wa kgomo wa sêtwa gabotse bophaphathi bja tekanyo ya menwana e mebedi ga e bapetše mo godimo ga mobja o go rokêlêlwa letlalwana la yona polomeetsi le le lona le sêtilwego 78. go lekana le ona mobja o wa tlalô la kgomo, gomme mosadi wa mholo-

/logadi.....

- logadi a rwešwa mo hlogong le mo molaleng a apara bjale ka Pheta. Ge motho a rwele ôna mobja wa kgomo o hlatlagan-tšhitšwego le tlawana la Polomeetsi. Ke taetšo ya gore motho yo ke mohlologadi ona mobja o bjalo mohlologadi o o tloša mohlantšha a bolwago a tlošago meriri ya bohlogadi. Ka baka leo batsumi ba be ba e tsoma ka baka la ona mokgopane (letlalo) la yona. Dingaka le batho ba ba hwetšwego ke ba bo bona, ba be ba tsoma mokgopana (letlalo) leo mo go batho ba batsumi (Masêlê), mo go bona batsumi o be o rêkwa theko go o o íswang go rwešwa mohlologadi ke pudi goba mokotla wa mabele go o o rwalwang letsogong goba molaleng goba leotong theko e be e
79. le se moledi a nago nasô kgogo, mabele ka mothotwana le tšhalete šeleng (1/-). Batsumi ba be ba e tsoma ka go e bolaya ka melamu le ka matsolo le go e swariša dimpja.
- 1) Tše ding diphôfôdlô di tumišega gagolo ka go binwa ke batho bjale ka Tau: e binwa ke ba Masemola, Mphanoma, Mogašwa, Phôto, Phaešla, Maríšana, Nkadimeng le ba Ntšhabeleng.
  - 2) Tlou e binwa ke ba Maila le ba Rapolai le Matêbêlê le ba ga Langa.
  - 3) Phuthi e binwa ke ba Mphahlele, ba Matome ba ga Komana.
  - 4) Phiri e binwa ke ba Matlala, Phokwane, Mmašadi, Marulaneng ba Tisana, ba Mphela.
80. 5) Pela e binwa ke ba Ntswana bare ke ba Ntswana a Manôgê.
- 6) Kwena e binwa ke Batšwana le ba Mašilo le ba Mašabela ba Mongatana, le ba Nape.
  - 7) Kgomo (goba Nare): e binwa ke Bahwaduba le ba Mohlala le Batš-kwa.
  - 8) Noko e binwa ke Bapedi ba Mohlaletse, Tšate, Tšatane, Madibung, Magakala, Mmafêfêe, Mamone.
  - 9) Thakadu e binwa ke ba Mmatswana ba Sete.
  - 10) Tšhwene, Kgabo e binwa ke Ba-Makgata ba Tšhumu.
  - 11) Kgabo e binwa ke Bakgatla.
81. 12) Kolobe e binwa ke ba Mmamabolo le ba Rrampora.
- 13) Ba-Maleka le ba Mmatema bôna ba bina Lefšika.
  - 14) Ba-Phôgôlê ba bina Ntšhi.
  - 15) Ba-Makuwa ba bina Phoka.
  - 16) Ba-Kgaditsi ba bina Nong.
  - 17) Ba Marolêgô ba bina Mogodu.

82. Diphôôfôôlô tše di beng di sa tso miwe ke: Tau, Nkwe, Lehlalerwa, Lepôgô.

Diphôôfôôlô tše ke dibata tše bogale tše šoro, dijo tša tšona di phela ka go ja dinama tše tše dingwe diphôôfôôlô bjale ka tša mebutla, diphuthi diphala diphudufudu le tše dingwe dibatana. Gomme tšona diphôôfôôlô tše di dijang di epolaêla tšona ka noši di a di lalela mo mebileng ya tšona ga di e ya mafulong le ge di e ya no keng go nwa. Gape tšona dibata tše ga se dibata tša go atiša go sepela le go bonwa mosegare, di nyaka dijo tša tšona bošego. Ke dibata tša go sepela bošego lefsifsing le dijo tša tšona di di tso ma bošego. Le dinama tša diruiwa di rata go phela ka tšona bjalo ka tša Nku, pudi, namane le tše ding diruiwa tše e seng tše matla.

Gomme tšona dibata tše tau, nkwe, lehlalerwa, lepôgô ge di ka latelela lesaka la monna bošego tša bolaya diruiwa tša gagwe bošego tša di bolaya tša di ja! Gona mong wa lesaka ge a ka re ka moswane a fihla sakeng a hwešša tšhenyego e o be a bontšhiša gabotse gore a bone gabotse gore tšhenyo ke yang, Tau goba Nkwe, o be a e ya mošate kgošing, go bega taba eo ya tšhenyegelo ya gagwe. Gona kgoši ka go amogela taba ya gagwe o tla bitša pitšo e kgolo ka go letša Phalafala a dira lesolo la go yo bolaya sebata seo sa mosinyi. Gona banna ka moka ba tla ya lesolo ka bontšhi bja motse go yo bolaya Lenaba leo ga sebata seo se bolailwe letlalo le išwa go kgoši. Tlalo la tau le bewa mo ngwakong wa kgoši go ba setšhepišo. Letlalo la nkwe goba lehlalerwa goba lepôgô ôna a šugiwa gabotse goba lethêbo la kgoši batho ba e seng magoši ga ba dumelelwa goba le lethêbo la dibatana tše nkwe, lehlalerwa, lepôgô. Matlalô a 8 a dibata tše a kgona go bopa lethebo le legolo le lebotse la kgoši. Le kefa ya borena e kgona go rokwa ka letlalo la dibata tše. Ka ntle ga ge dibata tše di ka rotoša bosinyi byo bong mo bathong ga di tso miwe. Ke ge le nama di sa lewe nama mohola o mogolo go tšona e noba letlalo la tšona. Nama ya tšona ga e mohola.

85. Phiri le Thuhu: Le tšona ke dibatana tša go rata go phela ka dinama tša tse dingwe le mo mašakeng a batho di a šwahlela go latelela maruo a bjale ka dipudi, dinku gore di di bolaye di di je gomme tšona ga di direlwe lesolo la go bolaiwa. Mong wa lesaka o kgopela feela mogwera wa gagwe gore a tle kamelamu le selepe le lerumu a tle k mo.....

tle a mo thuše go lalele sebata seo ba se bolae goba mohlomong mong lešaka ge sebata se mosentše diruiweng a ka se reya ka Segole sa lerala goba motato goba go tšhela Mpholo mo nameng gore sebata seo se tle se je se lwe. Yona phiri le thubu ga di lewe nama mohala o monyane o mo letlalong la tšona ka lona go dirwa dikefa tša batho ba dingaka le Maphalê.

86. Tšhwene le Kgabo: Phôôfôôlô tše di a swana ka lebopo le mekgwa di phela dithabeng; di phela ka go ja dikenywa tša dihlarê le magaba a dihlarê. Bjalo ka Magaba le Magaketsane le Mašoga. Di-kenywa: Mampšhane, Mahlatswa, Mabupudu, Mapara, Mafaya, Dinee le tše dingwe. Yona tšhwene ga e tsongwe ga e na mohala o mogolo mo mothong ka ge e sa lewe nama go tee le yona Kgabo. Mokgwa wa yona ke lešaedi e tshwenya batho kudu mo mašemong ka go ja mabele ge a setše a budule a fomile a na le ditewa. Mabele-thoro, Lehea, Magapu le Marôtsê ke baka le bosinyi bja tšona batho ba kgona go di tswêla lesolo ba di bolaye ka marumu le melamu gore ba di khuduše mo thabeng eo di dulago go yona. Empa khudu go ya tšona ge batho ba ka di latêlêla e be khudugo ya lebakanyana feela. Morago ga dikgwedi tše 2 goba tše 3 di boele gape mačulong le ge poifo ya go ka ologêla fase ga thaba e fêlê yona e sale e kgolo mo go tšona. Ka letlalo la yona dingaka di dira kefa ya bongaka. Le tše ding tša marapô a ditšo tša yona dingaka di dira dipheko ka ôna pheko tša go laola ba ntšha mašapo a 2 mo go yona a dirwe dipheko tša go laola. Gape ka mokgopa wa yona go šogwa thari ya go bêtêga ngwana wa ngwakô ke gore ngwana e a belegweng ka thušo ya dihlarê (meriana) goba ngwana wa motho ea phelago a hwelwa ke bana bao ba bêtêgwa ka thari ya tšhwene goba ya Kgabo. Ba bitšwa ngwana Ngwakô.
87. Tšhwene ke phôôfôôlô e motho a ka reng ge a e bona a hwetša nke o na le bohlaile bjo nkego be ka nyaka go swana le bja motho, empa ga go bjalo ga ena bohlaile bjo bo kao e noba le bohlaile bja se phôôfôôlô goba ga e theilwe ka molaba wa go ôhlwa ka lenti ga e kgone go khunolla goba go kgaola goba go ripa ka mešô e no tangwa morei a be a tle a e hwetše a e bolaye. Ga e ka tanngwa ka segôlê le gona go bjalo ga e kgone go ka ikhunolla e no ema morei a be a tle a e hwetše a e bolae e sa tantšwe e sa kgone go khwanola goba go itanyolla ka go ikhunolla. Bosinyi bjo bong bja yona ke bja go ja dipotšanyane goba dikwanyana mo merakaneng ya badiši ge bale
88. Tšhwene ke phôôfôôlô e motho a ka reng ge a e bona a hwetša nke o na le bohlaile bjo nkego be ka nyaka go swana le bja motho, empa ga go bjalo ga ena bohlaile bjo bo kao e noba le bohlaile bja se phôôfôôlô goba ga e theilwe ka molaba wa go ôhlwa ka lenti ga e kgone go khunolla goba go kgaola goba go ripa ka mešô e no tangwa morei a be a tle a e hwetše a e bolaye. Ga e ka tanngwa ka segôlê le gona go bjalo ga e kgone go ka ikhunolla e no ema morei a be a tle a e hwetše a e bolae e sa tantšwe e sa kgone go khwanola goba go itanyolla ka go ikhunolla. Bosinyi bjo bong bja yona ke bja go ja dipotšanyane goba dikwanyana mo merakaneng ya badiši ge bale

merakeng ba agile mo tlase ga ditnaba. Gona mosegare ge go se mo-

89. tho mo morakeng, badiši ba ile go diša dipotšanyane goba dikwanyana di setše šakeng la tšona tšhwene e a kgona go tla mosegare e di la-telele e di bolae e je nama tša tšona. Manyami ga ena bonlale bja go bolaya selo pele ya re mola se huile ya thoma go se ja. Yōna e thoma go ja selo se sa phela go fihlela ga selo se e se jang se ka be se bolawa ke ge se fela dithe. Gape ga e kgone go ka swara nku e kgolo goba pudi e kgolo go ka e ija auwa, fao e a di boifa e kgona feela go swara tše nnyane ga di le noši. Ga di na le bo mmabattšo ga e kgone e a boifa e rata feela mo e hwetsang dipotšanyane goba dikwanyana di nnoši. Gona e a di swara e dije. Ke ka fao e hloegilego ka gona mo bathong.

90. Lesolo: Ke selo sa go dirwa ka taelo ya kgoši. Ge mohlomong kgoši e ka duma goba go rata nama ya phôôfôôlô bjalo ka nama ya Kome goba Phudufudu goba Phala goba Phôôfôôlô e ngwe ya naga bjalo ka Thakedu goba Thôlô. Gona o be a kgetha banna ka mephatô e a bonagô gore e saše ba ba fswa ba ba sa kgonang go betša molamu le lerumu le go kgôna go kganyela ke bona ba a ba romang go ya lesolo go tee le masogana. Masoboro ga e hlabane le banna lesolong. Ba na le la bona lesolo ka go šele ba nnoši. Ge go iwa lesolong la mošate pele kgoši o apeya mabjala ge a apeilwe o letša phalafala bana bonle ba motse ba tla mošate gona kgoši ka matseta e tsebiša setšhaba gore kgoši o duma go ka ke a jama nama ya phôôfôôlô ya gor-

91. le gore: Ka gona o kgopela gore lena bana ba gagwe ka la gore, letšatši go swanetšo iwa lesolong la mošate gomme lesolo le tla ya la theiwa bokete: thabaneng ga gore gore! Goba mmatong goba moeding wa gorex gore! Gona e tlare ga letšatši leo le beilweng le finlile phalafala e tla letšwa makgoši wa hlabja wa go feele gore Lesolo! Lesolo! Lesolo Makopano ke bokete! Gona banna le masogana a mephato e badilweng e tla tšwa ya leba fao go bolelwang go kgobokana goha. Ge ba finlile ba kgobokane mokgomana wa mošate o tla laola dira tša lesolo ke gore makete le makete tšeang lenaka ka tšako ya gore! Makete le Makete lenaka ka thoko ya gore! Gomme banna tia ke ba sekgôtô. Makopano ke bokete thabaneng ya gore. Moeding gob-

92. motong wa gore! Gona o tla balaya maina a diphôôfôôlô tše ba ka ipolaelang ya ba nama tša bone le tše ba swanetseng go di bolaela

Mmušo goba dinama goba tse go nyakwang ke kgoši matlalô a tšona. Gona ba lesolo ba tla sepela ka manaka ale a mabedi a lailweng ke mokgomana mošate go fihla mo go lailweng gore manaka a a tla kopana gona. Gona mo tshepelong phôôfôôlô e kwa molamu e kwa letsolo e ka kwa lerumu go fihla ge manaka a kopana le banna ba sekgôtô ba batamela e ba šaka le legolo-golo mo gare phôôfôôlô e re ka ya kua e hwetša batho kua e hwetša batho e kuba-kuba ka mo gare ga manaka gona fao go lla molamu go lla Lepara. Go lla lerumu le letsolo go bolaiwa Phôôfôôlô. Ge ba kopane ba lesolo manaka le ba sekgôtô.

93. Gona mokgomana e a lailweng go laola lesolo o tla lebelela bontšhibja Phôôfôôlô tše bolailweng le gore a tše kgoši e nyakang nama tša tšona di gona le tše kgoši e nyakang matlalô a tšona ge a bone gore ga tša lekana gona o sa tla fele a laola a re: "Dira-Lenaka"!! "Dira Lenaka." Banna ke ba sekgôtô kopano ke bokete! Ge a ka bona gore diphôôfôôlô tša nama tša kgoši di lekane le tša matlalo a kgoši di lekane gona o tla laya a re: "Dira gae meetse re yo feta re e nwa ka Letšibogong la bokete." Re bile re khutša re hlapa gona. Ge ba fihla fao letsibogong le lailweng ba tla nwa ba hlapa ba hlomolana meetla ba khutša. Morago gwa engwa gwa lebja gae. Ge ba tsena ba tla tsena ka mogobo o motona. Basadi ba ba nlakê-
94. lêla ge ba fihla mošate tša bona dinama di bewa mo mafateng a mošat tša kgoši di išwa go yena bodulong gona kgoši o tla laela basadi go tšea meeta ela ya mabjalwa go rwalelwa kgorong le magobe ka dinama gona mokgomana mošate o tla laola ka mephato a re: "Mokete mo! Mokete Mo! Mokete mo!" gwa lewa moragô gwa nwewa mabjala ya ba thabo-legolo go go llwe go fedi tšwe gona kgoši o tla ema ka noši a leboga bana ba gagwe gona go tla iwa magae ba rwele tša bona diphôôfôôlô go iša melapeng a bo bona le a bona. Batho ba lesolo ga ba alofiwi. Gape lesolo le legolo ga le tšwe ka ntle ga taolô ya kgoši.

95. Ga go ka hwetšwa motno e mongwe yo a nang le tshwanelo ya go ka be a be a ile lesolong go tee le ba bang. Gomme ka bo bodu a sešu a ya a tšwafile motno yo bjalo o a sekišwa a be a lefišwe se-lefa sa gagwe se gafelwa ba mphanato wa gagwe gore ba se hlabé ba je nama ya sona ga ele puđi e a hlabja e apewa kgošong ya lewa ke bona ba mphanato wa gagwe. Ga e se ge monlomong a ka ipega tshwarego ya

/gagwe.....

gagwe go motseta gore ke sitwa go ya lesolong la kgoši ke baka la taba e itseng e itseng! Gona ga a lefiswe selo ka gore tswarego ya gagwe e a tsebja. Ka ntle ga lesolo la kgoši ge e ka nyaka nama ya phôôfôôlô go be go na le lesolo la kgoši la go nyaka phôôfôôlo tša go nyakelwa matlalo go dira lethebo bjalo ka dipnukubje le 96. dipela. Lesolo e be ele la go ntšhiwa ke kgoši ga e nyaka nama ya phôôfôôlô le ga e nya mohlomong matlalo a dibatana go dira lethebo.

Basimane bona ba itnuta modiro wa lesolo e sale mašoboro bona ge ba e ya lesolong ba be ba e ya ba nnoši ga ba tlakane le banna molaodi wa bona ke nkgwete ya bona (phokgo) ke gore yo a ba fenyang ka moka ka kgati ya go otlana. Ke yena a ba laolang mo lesolong le go ba fa ditaêlo yena o fiwa ditaêlo ke ba mošate bakgomana. Bona ka nako efe le efe ba be ba etšwa lesolo go tsomela kgoši di-nama tša diphôôfôôlô le matlalwana a dibatana tša matlalo a ka dirang lethebo goba go laiwa go ya lesolo mo ditnabeng tše dulang dipela go tsoma ka melamu le ka dimpja, mašoboro ga a tsome ka marumu lešoboro ga le sware lerumo ga a sešu a bolla go a ila go 97. ntšni matnêbo a kgoši a a dirilweng ka matlalo a dibatana a bjalo ka a dipela le a dipnukubje le ditšhipa, matlalo a mabjalo ke a dibatana (Diphôôfôôlô) tše di bolailweng ke mašoboro mo masolong a bona bašugi ba matlalo a mošate a matnebo ke batno ba eleng balata goba matnopna a motse. Bjale ka ba Molemo ba Tshenla ba Ntša. na bao ke bašugi ba matlalo a mošate a matnebo le bašugi ba dithe-thô tša basadi ba mosate le bagotši ba mollo sebešong sa kgoši.

Modiro wa mašoboro mo motseng ke go êla kgoši lesolo la dibatana tša matlalo a go direla kgoši mathebo le a go tšnepša matnebo le go mo ela lesolo la go mo nyakela nama ya phoofoolo e a ka e ratang le go mo êla kgonyeng le mafateng le go rongwa go yo gaša mohlapo mo nageng le go rongwa go tšiba difata tša malwetši ka 98. dipneko mo mohlāpong masoboro ga a ke a e ya ba nnoši ba ya kamenla le matnumaša le go rongwa kua le kua mo kgoši a ka ratang ba ikhutša monlang ba bolotšeng gona go thubela kgoši ba tla ikhutša ba khutsišwa ke go bolla gona ba tšwa leineng la bosoboro ba tsena go bo sogana.

Ge kgarebe goba Lethumaša ba ka ima ba imišwa ke Lešoboro ga ba lefiwe; lešoboro le ga le godile ga le seke molato kgorong le

/banna.....

banna. Gape ga le ore mollo go tee le banna. Ke mosadi ge a ka senywa ke lešoboro a ima ga a sekwe lesoboro ga le sekišwe kgobogo e šala feela mosading goba kgarebeng ya gore o imisitšwe ke lešoboro o gobogile o tswetše ngwana le lešoboro.

99. Gape lesolo le lengwe ke la Matšo a peu: ke gore ge batuo ba swanetše tšwa peu ba yo tnomu go lema. Lona le direga ka menle ka ngwaga o mong le o mong ka kgwedi ya Phatō (October) le lona le tšwa ka taêlo ya kgoši. Gape lesolo le ga le nyake phôfôlô tše ntšeni nyakega feela Phalana e ba reng ke Mmamogabeng. Ke gore Phalana e tswetšweng ge mogaba o tnomu go nloga ka mafêlêlô a kgwedi ya Phupu (September) ka gore ga ele dipnala ka boutšeni ka moka di tswanela ka kgwedi ya Lewedi (November) gomme go be le dipnala tše ding tše di yeng di tswale ka yona kgwedi ya Phato. Gomme ka menla ge peu e etšwa go swanetšo iwa lesolong la Phalana ya Mmamogabeng gore mešwang ya yona le madi a yona a tle a hlakangwe le mohlapo wa go gaša mo temelong pele batuo ba sešu ba tnomu go lema.

100. Lesolo le le bjalo la go tsoma Phalana le tšwa ka taelo ya kgoši mo lesolong le ga go ye Lešoboro ga go ve Lesogana le le sešung la nyala mosadi gape ga go ye monna ga e sale mohlôfôgadi e mofsa a sa tšwa go hwêlwa ke mosadi goba motho wa monna ge a sa tšwa ge Phutha monu matsatsing a kgaufsi goba goba monna yo mosadi wa gagwe a sa tšwang go senya x mpa kgaufsi (go folotša). Gape le monna yo a kileng a gobotšwa ke madi a basadi a mpa ya go ima goba madi a kgwedi ga a ye lesolong la matswa peu. Goba la go yo tsoma phôfôlô ya pula, ke gore: Ye e ereng ga pula e khudile kudu le-tšatši le fiša kudu wa go senya mabele le dibjalo tšohle mašemong. Ngaka ya go neša pula e bolele gore ea nyakega go hlakanngwa le di-

101. hlare. Lona lesolo le le bjalo le tšwa ka taelo ya kgoši le bitšwa Solô la Matswa-peu. Mo lesolong le go kgethiwa banna ka mephato e e tsebjang gore e sale mephathô ya banna tia le ba bafsa ba ba kgonang go betša molamu le lerumu le go kganyela. Lona lesolo la Matswa-peu le a laletšwa ka piitšo, kgoši e bitša piitšo ya setšhaba a ba tsebiše gore ka letšatši la gore-gore e tšba lesolo la go tšwa peu solo la go ya Phalaneng. Gomme lesolo le tia tšwela thoko ya bokete. Gomme mo lesolong le, go ya mephatho e meka-meka 3 goba 4-5. Ke makête le makête "etc.:- Gomme ba lesolo

/ge ba tloga.....

- ge ba tloga mo ba tlo ya ba kgobokana felo gwa gore-gore! Go lete-
102. lana gona. Ka gona e tlare ka lona letšatši leo le beilweng go ba la lesolo motho wa be mošate (mohlanka) o tla tsoga e sale bošego a tšea phalafala a namela thaba e e letša a fele a hlaba mokgoši a re: Banna lesolong! Makete, le makete, le makete!:- a fele a bitša a re: Magahlano ke bokete! Ka lona lebaka leo ga mohlanka a letša phalafala, mokgomana wa mošate yena o tla tloga a leba fao go boletšweng gore, lesolo le tla thoma go kgobokana gona. Ge a fihla gona o tla gotša mollo a tshuma mokubêga. Mokubega ke mollo o goditšweng mo go ôna gwa bešwa mahlare a matala a mohlare gore go thunye muši o mong le mong a tlang go o bona a ya gona gore a
103. tle a tsebe gore ba lesolo ba kgobokane mola! Ge bontšhi bja banna bo fihlile, gona molaodi wa lesolo elego mokgomana wa mošate o tla laola dira a re: Masogana lenaka banna ke ba sekgôto gona ka thoko e le ye masogana a tla thatamologa banna tia ba ba mo morago gwa sepelwa phôôfôôlô e tšame e bolaiwa ka molamu ka lerumu mpja e fela e neelelwa e swara phôôfôôlô. Ka lona lebaka leo ge lesolo le thoma go tloga yena mokgomana yola o tla tšhabešetša kua pele mo a akantšego gore ba lesolo ba ka kopana gona ge a fihla le gona o tšhuma mokubêga gore mang le mang a tsebe gore re ya go kopana fala. Ge ba fihla gona ba tla kopana gore ba bone gore a phôôfôôlô e e
104. nyakegago a e bonwe e bolailwe. Ga go hwetšwa gore e bolailwe gona lesolo le a laolwa go ya gae; ge ba fihla gae ba gofôgêla mo mošate ba tsena ka mošobô ba rwele yona phôôfôôlô e nyakegang e sešu ya buiwa ge ba tsena bakgalabje ba ba tiêla dikati basadi ba hlakela le go hlaba mekgolokwane ya lethabo. Ge ba fihlile mošate mokgomana a ya kgošing go mo hlamulela tša modiro wa lesolo le ge phôôfôôlô e nyakegago e bonwe e bolailwe ele ye, gona kgoši ka nooši a tla tšwa e tšwela go ba lesolo e ba leboga le go ba rêta. Gona ba lesolo ba fiwa dijo, magôbe ka dinama le mabjalwa. Ge ba ija dijo mokgomana o tla tšea yona phôôfôôlô eo e tšwang go bolaiwa a eiša kgošing go mo neya yona le phôôfôôlô tše tse ding tše di
105. bolailweng lesolong gore e be nama tša go ja ga kgoši, le matlalo a dibatana tše ba di bolaileng lesolong bjalo ka Phukubje, Tšhipa le tše bjalo! Ge ba lle gona ba rwala tša bona dinama tše baipo-laetseng mo lesolong ba ya gae malapeng a bona. Ka gobane mo

/lesolong.....

- lesolong ga go iletšwe motho go ka ipolaela phôôfôôlô e a e ratang go ya go ja nama ya yona lapeng la gagwe ga e se matlalo a dibata ona ke a kgoši a tlogelwa mo mošate. Ga ele phôôfôôlô ela e nyakegang (phalana) yona e tswiwa (buiwa) ke ngaka ya mošate ya pula a na le kgoši feela gona ngaka e tla tšea madi le mešwang ya yona a e hlakanya le dihlaré (meriana) tše a di tsebang ya hlakanywa le mo hlapô. Ge e hlakantswe gwa bitšwa mašoboro le mathumaša ba tla ba
106. ga mohlapo mo dipitšeng tša ona ba ya temong go yo gaša basitsana ba mathumaša ba tla go ga ka meetana ya bona e menyane mašoboro a tla goga ka maneka a dikgomo. Ge ba tšo bowa go gaša, go hlabja mokgoši wa go bitša basadi go ya Bothokgong (mooteng) ke gore tšhemong ya mošate ba ya go hlwe ba e lema ele basadi ba selete seo sa pušo ya kgosi eo. Ge ba feditše gona mang le mang a ka ya tšhemong ya gagwe go lema Peu e tšwele. Ge mo lesolong la go ya Phalaneng go ka hwetšwa go le motho yo a tswafileng go ya goba yo a sašung romela pego ya ge se mo šitšang go ya lesolong! motho yo bjalo o a lefišwa a ka lefa ka Phôôkô tše 3 goba kgopa tše 2.
107. Lesolo le leng gape le le tšwang ka taelo ya kgoši ke la Phišô ya letšatši. E re ga pula e ka khula kudu le tšatši la fiša kudu la be la thoma go tšhuma le go omeletša dibjalo tšohle mo temong gona kgoši o bolela le ngaka ya pula o re: Bona ke tla hwelwa ke setšhaba ka baka la phišo le komêlêlô a go nyakwe pula. Gona * ngaka e tla laola dipheko tša yona ya nyaka ka tšona tsebô ya phôôfôôlô e e ka nyakwago gore madi a yona le mešwang wa yona o hlakanywe le mohlapo gona dipheko tša yona ngaka di tla mmotša se se nyakegago. Ke mehuta e (3) merarô feela ya diphôôfôôlô e go atiša e yeng e nyakege, ke hlôlô le Kome le Kgaka. Tšona ga di bolawe ka molamu goba lerumu goba go swarwa ka mpja. Diphôôfôôlô tše di
108. tšwelwa lesolo bjalo ka masolo ka moka, empja ele ka tašlo ya kgoši Mo masolong a phôôfôôlô tše ga go hlaolwe motho ge go ka nyakega Kome goba Kgaka go ya banna bohle le masogana ohle le mašoboro ohle mo gae go šala feela batšofadi, le difofu, le digole, empa banna boale ba selete ba na le tškwanelo ya go ya, yo a ka tšwafang a tse bja o a lefišwa ke kgoši. Molaodê mo lesolong le ke mokgomana goba kgošana. Batho ba yang lesolong la Kome goba Kgaka ga ba ye le dimpja ba ya feela le melamu. Ka melamu ba ka na ba ipolaela

/phôôfôôlô.....

- phôôfôôlô tše di ratang ke bona go ja nama goba dibata tše matlalo a kgoši empja ga ele é balailweng go yo e tsome e lesolo le tšwileng ka baka la yona ga e bolawe ka molamu goba go hlabja ka lerumu: Yo-
109. na e swarwa ka seatla e sa phela e be e išwe gae é sa phela, mmolai wa yona ke ngaka. Yona ge e bonwe e a lelekišwa e be e lape go fihla hla ge ba ka e swara ka diatla gomme gwa iwa gae ba e rwele go fihla ge ba e bea pele ga kgoši gomme kgoši a bitša ngaka a mo neya yona, yena a e diriša ka mo a tsebang a bile a e bolaya a hlakanya madi le mešwang mo mohlaping gona go bitšwa masoboro le mathumaši go yo gaša mohlapo mo temong bona ge ba yo gaša mohlapo temong ge ba ye le monna opê goba mosadi, ba ya ba nnoši ele mašoboro le mathumaša feela. Ga monna wa ngaka a ka re go nyakega Hlôlô! Gona mo lesolong la Hlôlô go ya batho bohle ba motse go ya banna le basadi,
110. masogana le methepa, mašoboro le mathumaša ga go bitšwe mpja yona Hlôlô ga e tiwe ka molamu e swarwa ka seatla e sa phela, le yona e išwa mošate kgošing. Kgaka, Kome le yona Hlolo ge ba tsena mo mošate ba e gorosa ka mogobo le ka koša ya Pula bare: Mmagabegabe re nyaka pula mogatša mahlako. Gona ge ba fihlile mošate Hlolo ka motseta le mokgomana e newa kgoši gomme kgoši e bitša ngaka go mo nea yona le gore a e hlabo o hlakanye boye bja yona le madi le mešwang a di hlakanye le dihlare ka mo a tsebang a tšhele mo mohlaping gore mašoboro le mathumaša ba ye go o gaša kua temong. Nama ya phôôfôôlô ya Matšwa-peu (phalana) le ya Kome le Kgaka le Hlolo ga
111. e apeilwe ga e lewe ke ba bafswa e lewa feela ke bakgalabje-kgalabje le bakgekolo-kgekolo ba ba sa hlweg ba belega (ba tswala). Gape e lewa le ke bana ba Digotlane. Ngaka le yona ga e sale motho yo mofsa ga a ije le kgoši ga e sale yo mofsa ga a iji go a ila ga ije ke batho ba bafsa ba ba sa belegang (tswalang).

- Ka ntle le Masalo a kgoši batho feela ba motse ba ka na ba ya lesolong ka bo bona mong le mang a e ya go ipolaela nama ya phôôfôôlô e a e ratang a dumang nama ya yona goba tlalo la yona. Feela ga go kgonege go ka ya ka ntle le tsebo le tumelelo ya kgoši go ka re e mong wa kgošana ya kgoro goba ya motsana a ntšha seloba a ya mošate gore kgoši! Re be re kgopela go kake ra ya lesolong la di-
112. phoofoolo gona kgoši o tla amogela seloba a ba dumelela go ya. Seloba e ka x noba meeta e 4 goba 5 ya mabjalwa goba Phôôkô goba Kgapa. Mohlomong monna a ka kgopela go dira lesolo ka baka la go

rata goba go duma nama ya Phôôfôôlô e ngwe goba ka baka la matlalo a phôôfôôlô tse dingwe. Feela ge ba buile lesolong ba na le tshwanelo ya go ísa sebegô sa phôôfôôlô kua mošate kgošing. Sebegô e ka ba setopo sa Phudufudu goba Phuthi le letlalo la sebatana tšhipa goba Phukubje. Modiro wa lesolo ke wa letsatši le tee. Mašoboro ona ge a e ya lesolo ga a kgopele mošate ba no ya ka nako efe le efe e ba e ratang ka ge bona go bitšwa gore ba a ithuta lesolo gape ba ithuta go bêtša molamu go itiya ka go lebanya.

113. Feela le bona ge ba tšo bowa lesolo ba swanetšo ísa sebegô ka mehla mo lapeng la mošate phala, goba Phudufudu goba letlalo goba Phuthi. Matlalo a dibatana ona ke modiro wa tlemego go bona gore ba tsomele kgoši matlalo a dibatana go dira mathebo. Batho ba yang lesolong la kgoši ga ba alafiwe ba no ya feela ka ntle ga kalafo le ga e ka ba thušo ya moriana o mong. Gape molao wa kgoši ke gore lesolo la boithatelo le saka la ba gona la dirwa lebakeng la lehlabula go tee le yena kgoši ga a ntšhe lesolo lehlabula. Ga e se ga ele ka kgapeletšo ya se sengwe bjalo ka komelêlô masolo ka moka a swanetšo ba lebakeng la marega. Ka gore lehlabula dibata le diphôôfôôlô ka bontšhi di a amusa di na le bana ding di a duša.

114. Dinonyana tše dikgolo tše di beng di tšeiwa ke kgaka, kgwale ya lehohe kgwale ya maparagane, Mošwelešwele setlatlabjê. Dinonyana tše di be di tšeiwa ka Sefu mo sefung bo jaletša ka mabêlê thôrô goba lehea le ga e kaba ka diboko tše kgolo tše bjalo ka tšethe. Gape di be di reiwa le ka molaba wa matséa-ka-koto. Molaba wa motšea-ka-koto. Ka ona ba di roya mo mebileng ya ge di e ya noken go nwa le ya ge di sa tšo fologa mehlareng ya marobalo go yo sêla. Gape di be di reiwa le ka melaba ya megobotlwane ya go swara ka molala mo molabeng go jeletšwa ka mabele a lehea. Melaba ya megobotlwane e epelwa mo diboweng tša mo mašemong mo go beng go foelwa mabêlê melaba e e tlemelelwa phateng tša dikobeledi tša epelwa mo tikologong ya sebowa gwa reiwa melaba ya megobotlwane. Dinonyana tše di ratega gagolo mo nameng. Nama ya tšona e bose bjale ka ya

115. kgogo. Mafofa a tšona ga a na mohola mo mothong a hlubiwe lahlwe Dinonyane tše di nyenyane tše di reiwang ka bolepa ke Leeba, Thaga, Ponyane, Phôrôgôplô, Sebota, lêsêšê, segwaragwara, Leêba-rupi, Thekwane, Lubêla, Lenodi, Lebutšwa, Letswiekoko, Mlogoulase, Marakaneng

/Mokgôrônyane.....

Mokgôrônyane, Thapyane, Mathoêlê, Phapadikwata, Hlagahlagane, Leubauba, Tshilwane. Dinonyana tse di reiwa ka bolepa mo dinokeng le di dibeng fa eleng manong a tsona meetsi. Gape tse ding di reiwa mo maeng a tsona mo dihlageng tse di beelang mae go tsona. Go nyakgwa Lehlokwana le le meetsi go lona go tatelwa bolepa ka bosesenyane go dirwa ditatô (Dithekgo) di bewa mo manong a dinonyane (meetsing), mo nokeng goba di dibeng. Gona ge e kgwathisa lehlokwana le le meetsi le le nang le bolepa le tatetsweng bolepa gona le tla tanya nonyana la e tatetsa diphegô gore e sitwê go fofa go fihla ga morei a e hwetša a e bolaya goba sešeba le ka difu dinonyana tse di a reiwa mo difung go jeletšwa ka diboko le mabêle. Gape ka ntle le go di reya ka bolepa le sefu, dinonyana tse, di be di lalêlwa ka Seswai mo mešaseng ge dietšwa le ga di eya maselô bosasa le mantšibua. Dinonyana tse dikgolo tse di beng di sa bolaiwe ke Mankutukutu, le Mogôle le Hlame. Dinonyana tse bare di hlomola naga meetlwa ka gore di bolaya dinoga.

Dinonyana tse nyane tse di sa bolaiweng ka baka la go se lewê. Mangopeng, Sepêkwa, Malekame, Malalakôkwane, Modiôrwane, Leribišî, Kgaribišane, Nong leakabosane, Mokgowe, Kgôgôrôpô. Dinonyana tse ding ke tse di ruilweng ke batho ka baka la nama le botse lapeng (kgogo, Ledula-meetsing, Kalakune le Lehihi le mae a tsona a lewa ke a bose. Dinonyana tse kgolo tse di sa bolaiweng tse bjalo ka bo yona Hlame, Mogole, Mankutukutu. Ge motho a be a ka bonwa a di bolaiwe motho yo bjalo o be a begwa mošate a lefišwe ke kgošî ka gobane nonyana tseo di be di hlomphiwa ka gore di hlomola naga meetlwa. Go bjalo ka nonyana ga e ka hwetša e agile sehlaga mo mathuding a ngwako bjale ka Peolane le Lebingbinyane. Ga e tshwenywe ga e senyetšwe sehlaga ga e bolaiwe bare nonyana e bjalo ke lehumo. Ke gore e hlofêla lapa lehumo la diruiwa goba la batho. Tse dingwe dinonyana tse di beng di sa bolaiwe ke Legama, yona e hlalana ka go ja dikgofa e di tumula mo diruiweng. Le Moleta-Saka ke nonyana e phelang mašakeng a di ruiwa e bitšwa Pheko ya lešaka e ngwe ke tshe-tlo e holana ka go biletša batho dinosi.

118. Mpšhê ke e ngwe ya nonyana tse kgolo yona e be e ratega ka baka la mafofa a yona le ka nama le mae a yona ka mafofa a yona go dirwa Kukutwane ya go rwalwa ge go binwa dikoaša tša lethabo le ge go

/hlakelwa.....

hlakelwa monyanyeng le ga go gobja megobo ya Phenyō Tlhabanong le mafofa a mang a yona a be a direlwa botšhepi mo diaparong le go rwalwa hlogong ge go binwa koša tša lethabo ba rwala Meteka ke gore: Mafofa a magolo a mpšhe le difoka di dirwa ke one mafofa a mpšhe. Difoka tša lethabo le bjale ka monyanya wa lenyalo goba mogobo wa Phenyō, tlhabanong. Yone mpšhe e be e direlwa lesolo ka taelo ya kgoši lesolo la yōna e be e eba la Masogana ka ge ele nonyana ya lebelō go be go ratega masogana ka ge ele bona ba botwang lebelong. Lesolo la mpšhe le be le dirwa go bedi mo ngwageng ka taelo ya

119. kgoši. Batsumi ba be ba iletšwa go bolaya dimpšhê. Mpšhê ga e bolailwe nama ya yona e be e apešlwa Masogana mo kgorong ya mošate e lewa ke bona feela le banna-tiya.

Hlapi.

E dula meetsing ke selo se se beng se sa tsongwe se sa bolawe. Gape e se lewe. E be e no rata feela ke batho ba dingaka mo go yona ba nyaka Makhura a yona go alafa malwetši bjale ka malwetši a bo senuba se segolo (T.S.) le lethakgo la baana. Re bona bjale e le gona batno ba tsebang ge hlapi ele nama ka go pšela le go bona batho ba bašweu ge ba eja. Barei ba yona ba e reya ka malokwa a go logwa ka dinti le go e hlaba ka matsolo.

120.

Dinoga.

Ke diphedi tše ding tše di bitšwang digagabi. Mo go tsomeng batsumi ba be ba di boifa kudu, ba boifela dimpja tša bona le go ipoifela ka noši. Ka gona mo go tsomeng ga masele ba be ba re ge ba tsoma ba hlokomela kudu gore ba se lomê ke tšona ge motsumi a e bona o be a leka go e bolaya le gore ge a ka bona a kgonne go e bolaya a sa tšwa mo gae go yo tsoma o be a goma a boele gae a re: ke bone mofêfa ge a e bolaile le gona o be a a re: ke bolaile mofêfa goba mofsifsi ka gona go tsoma go senyegile le ge a ka re a sa ya go tsoma a bona noga e mo putla pele o be a goma a re: ke putlilwe ke mofefa pele. Dinoga tše di beng di boifega gazolo ke: Mokôpa one ga o lomile motho hloko bja one ga bo kgonege go alafiwa

121. e b noba ka mahlatse feela ge motho yo a lomilwego ke noga ya mokôpa ge a ka re ge ba leka go mo alafa ka go mo nlatšiša ka go mo noša dihlaré tša go hlatšiša le go mo hlabêla mahloko a noga a fole Noga e ngwe le e ngwe ge e bolailwe go nntšhwa bohloko bja yona

/ (Saborloko) .....

(Sabohloko) bo bewe tnokô gore bo omêlêle ga bo omeletse bo a tsewa bo tshelwa mosegeng (sebebeng) ka morago ga ge bo sitsewe ele lerole bo a lotwa ke sehlare sa go alafa batho re ba lumilwe ke noga. Gagolo sa bohloko sa noga ya mokopa ke sona se nyakegago kudu ka goba ke noga e e fetang noga tse ding ka mpholo o bogale. Ka gona ge motho a lumilwe ke noga o alafya ka bohloko bja noga le go nošwa hlare tsa go hlatsišwa motho yo a lumilego ke noga ge a sa tso longwa o iletšwa go nwa meetsi le ge a ka swarwa ke lenyora. Ge a nyorilwe gagolo o nošwa motogo (mageu) le ga ele bjalwa. Noga e 122. ngwe ke Peetla yona batho ba be ba leka kudu ka dilhare tsa bona go lwa le mpholo wa yona ka go hlatsiša le go hlabela. Gagolo batsibi ke dingaka ga noga e lumile motno kamenla go kganyelelwa go nyaka ngaka e tle le Dibêba tsa gagwe tsa mahloko a dinoga.

Noga e ngwe ke Marabê yona ke noga e borutho ga e na dintwa le go hlaganela go loma. Empa ge e go loma ga e alafege ka bjako. Gape mpholo wa yona ga o kganyelele go isa motho lehung ka bjako. Sa yona batho ba lumilweng ke yona e atisa goba Digole goba ge e lumile motho leoto o tla ripega leoto leo ga ele letsogo goba seatla le gona go a ripega, le yona dingaka di na le hlale bja go alafa le gore mo noga (marabe) o lomilego gona ba dire gape ntho e kgolo e mpshe ere mola ele ntho ba thome go e alafa ka bofsa. Mpja yona e tshaba kudu bohloko bja noga ga go mpja e e reng e lumile ke noga efe le efe e phele! e a nwa.

123.

Hlware!

Ke noga e kgolo e borutho ka kudu e hwetšwa mo dithapeng le melapong le masokeng a ditnokgwa sa yona e sorofatse ka go swara dimpja le dihuswane e di meetse. Dingaka di rata kudu Mae a yona le makhura a yona le Bohloko (Sabohloko) sa yona le letlalo la yona go dira meriana. Ge e bolailwe. Go e bolaya ke modiro o mothata goba e nyaka bontšani bja banna ba bagale, ba swere matsolo le marumu le dilepe.

Lejapela.

Ke noga e ngwe e nago le mpholo o matla bjalo ka Mekopa ge e loma motho o nwa ka bonakô-nakô. Yona e dula mo ditnabeng tse go dulang dipela e phela ka go metša dipela le dipelana. Le yona ge go ka bonwa e bolailwe dingaka di rata kudu sabohloko le makhura a yona go dira meriana ya go alafa malwetši.

124/Lehlodi.....

Ke noga e ugwe e tala (green) e swanang le matlakala a dihlare e dula mo mehlareng e megolo e phela ka go ja mafotwana le mae a dinonyana le yona ke noga e šoro ya mpholo o bogale empa ga e bjalo ka mokôpa mpholo wa yona o bjalo ka wa Peetla. Dingaka di kgona go alafa motho yo a lomileng ke yona a phele di mo alafa ka go mo hlatšiša le go mo hlabêla mahloko a tše ding tše di e fetang ka bogale bja mpholo le yona sa bohloko sa yona se a nyakega.

Mosinini.

Ke noganyana e e sa hlokeeng e e senang bogale le ntwana ya go ka loma motho goba go senya se seng e bjalo ka noganyana e bitswang Legwere tšona di no boifega feela ka ge go tsebja gore ke dinoga ~~feela mokôpa, peetla, marabe~~ Feela Mokôpa, Peetla, Marabe Lehlodi, Hlware, Lejapela ke dinoga tse eleng manaba a magolo a boifegang.

125.

Nosi.

Nosi ke mohuta wa ntšhi empa yona e fapana le ntšhi ka mekgwa goba ntšhi ke selo sa go rata ditšhila le mo go nkgago bobbe gomme nosi ke selwana sa go rata botse le bothakga le tše bose bjale ka meetsi a nowago ke batho le mo batho ba bego ba eja tše bose tša mohlodi bjale ka magapu le dintšho le yona e momešla bose bja dilewa tše e tšea mohlodi ya bose bja tšona. Gape e bonwa le mo matšobeng a dihlare ge e tšea bose le monkô wa matsoba e tšeela bose bja matsoba a bjalo ka Kgophane, matsoba a dithotse tša magapu, diphodi, marotse le mo meduleng ya mabele thoro le mo mehlareng o mong le o mong a nang le letšoba o tla hwetša mosi mo go ôna e tšea bose bjo mo letšobeng. E tšea e iša mo e beetseng mamapô a yona gona (Bana ba yona). Nosi e atiša go beela mamapô a yona mo

126. Diolong tše bupilweng ke mohlwá goba mo Phagong tša kutu tša mehlarere e bjalo ka morula, mohlopi, mmotša le e meng mehlarere e megolo e nang le kutu tše kgolo gape e beela le mo maribeng a matlapa a mawa le mo gae e kgona go ka beela mo e ka hwetšang batho ba beile meêta e metala ka mo mafuri goba ka dipitšeng (Dinkgong) tše tala tše sa hlweg di dirêla gona nosi e beela ka mo go tšona. Dinosi mo di kgobokanego di bitšwa Motšhiši. Kgosi ya tšona e bitšwa Mamapô. Mamapo a nosi a na le diripa tše tharo (mehuta e 3):

/Ke mamapo...../

Ke mamapo a Todi (bose)

K34/79

40*

Ke mamapo a Mana (bana ba nosi)

Ke Mamapo a Matšhišê (Dijo tša bana ba nosi).

127. Mo bathong nosi e ratega kudu ka ga ele sejo se se bose e na le bose bje bogolo. Gona le batho ba ba tlogeng ba ithaupile go ba batsumi (banyaki ba nosi) bang ba e nyakela go ja ba bang ba e nyakêla thekišo go ba ba e ratang go e ja. Theko ya yona ga e tletše moeta o lekanang go ka rwalwa ke mosadi ge a e ya nokeng go ga meetsi thekô ke Pudi ga ele meeta e 2 ke nku roba pudi tše pedi. Mehlang ya bo lehono e rekwa le ka tšhalete le ka mabele moeta o rekwa ka 10/- goba diroto tše 2 tša mabele.

Batsumi (banyaki) ba yona ge ba e tsoma mo sokeng ba sepela ba hlwaile tšêbê ya go thaetša molodi wa Pitšo ya nonyana e e bitšwang Tshetlo. Yona ke nonyana e e ratang dinosi (mamapô) e rata kudu go ja mana a nosi ka gona ge e bone dinosi di tsena seolong goba puagong goba leribeng e tla letša molodi wa yona wa go hlabane mokgoši wa go ka bona motho gore a tle a rafê nosi é ge a feditšo rafa a e fe mamapo mabedi le ga ele le tee la mana. Yona e tla thabela go ja diboko tše tša nosi le ga ele ntšhi tše tše nanana tša nosi.

128. Ka ge nosi e loma batho ba bantšhi ba e tšhaba go e rafa ka baka la bohloko bja yona ge e loma noni ga e lome ke molomo goba ka meeno e loma ka moselana gona le mootlwana mo maragong a yona o e lomang ka ona o bitšwa lebôlá. Mo leboleng le la yona go na le mphôlô wa bohloko bja nosi ga e hlabile motho ka lona o kwa bohloko a rurugelwe. Empa go na le ba bang batho ba e reng le ge e ka ba loma ba sa rurugelweng ba sa tšhabeng bohloko bja nosi bao ba bitšwa Dikgôôgô (bagale ba nosi). Nosi e ratwa ke batho bohle go e ja. Ga e se motho wa mosadi yo eleng moima yena ga a je nosi empja mohlang a belegang o tla e ja. Go mosadi wa moima go ja nosi go yena go a ila. Bang batho ba ba ratang go rua nosi ba šetše bana le bohlaile bja go kgona go swara kgoši ya tšona mo Motšhitšhi- ng ba nokele moeteng gore dinosi ka bontšhi di tle di e latele di ruege mo gae, ~~ke~~ e be tša gagwe.

F N D S 8 2 4 .